

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԴԱՎԻԹ ՆԵՐՍԻԿԻ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆ

**ԳԼՈՒԲԱԼԱՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՂ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

**Ը.00.06 «Համաշխարհային տնտեսագիտություն» մասնագիտությամբ
տնտեսագիտության դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման համար**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2013

**Ատենախոսության թեման հաստատվել է Հայաստանի պետական
տնտեսագիտական համալսարանում**

Գիտական խորհրդատու՝

տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ Խաչատուրի Մարկոսյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Գրիգոր Եղիշի Կիրակոսյան

տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Սամսոն Աշոտի Դավոյան

տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Վահրամ Վաղինակի Բաղդասարյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

**Հայ-Ռուսական(Սլավոնական)
համալսարան**

Պաշտպանությունը կայանալու է 2013թ.-ի նոյեմբերի 1-ին, ժամը 13³⁰-ին Երևանի պետական համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՂ-ի թիվ 015 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0009, ք.Երևան, Խ.Աբովյան 52:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Երևանի պետական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2013թ.-ի սեպտեմբերի 30-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար, տեխնիկական
գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր՝

Ա.Յ.Առաքելյան

Ատենախոսության ընդհանուր բնութագիրը

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Զարգացած շուկայական տնտեսությունն ունեցող երկրներում գործարարությունն ավելի արդյունավետ է թանկ գնահատվող պետական բյուրոկրատական մեխանիզմի համեմատությամբ: Ինչպիսի՞ն պետք է լինի պետության և տնտեսության, պետության և գործարարության փոխգործունեությունը:

Ընդհանուր պատասխանը հասկանալի է՝ օպտիմալ, իսկ օպտիմալը, ինչպես հայտնի է, փոփոխվում է կամ կախված է ձևափոխված տնտեսության զարգացման փուլից և այն հիմնախնդիրների լուծման գերակայություններից, որոնք առաջ են քաշվում բարենորոգման յուրաքանչյուր փուլում:

Խոսքը ոչ թե տնտեսության մեջ պետության ընդհանուր խնամքի կամ հոգածության, այլ պետության և շուկայական մեխանիզմի գործառույթների արդյունավետ համադրության, նրանց միջև լավագույն հարաբերակցություն սահմանելու մասին է: Խնդիրն այն չէ, թե պետությունը տնտեսությանը միջամտի, թե ոչ, այլ պետական միջամտության ինչպիսի՞ գործիքներ ու ձևեր պետք է կիրառվեն և ինչպիսի՞ հնարավոր հետևանքներ դրանք կարող են ունենալ¹:

Տնտեսության կառավարման գործում պետության մասնակցության չափի վերաբերյալ հարցը գիտական ընդլայնված քննարկումների առարկա է: Ինչպիսի՞ գործառույթներ պետք է կատարի պետությունը: Նպաստո՞ւմ է արդյոք պետության միջամտությունը տնտեսության արդյունավետության աճին: Որպես պետության վերահսկողության առավել տարածված նպատակներ կարող են ճանաչվել բնակչության բարեկեցության մակարդակի բարձրացումը (տնտեսական աճի խթանումը) և սոցիալական արդարության ձեռքբերումը:

Անցումային տնտեսություններում երկարաժամկետ տնտեսական աճի հասնելու խնդիրը հատկապես արդիական է: Սոցիալիզմի կառուցման 70 տարիների ընթացքում Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի (ԿԱԵ) ու նախկին ԽՍՀՄ երկրները բավական հետ մնացին զարգացած կապիտալիստական երկրներից՝ առանձնապես տեխնոլոգիաների զարգացման ոլորտում և բնակչության սպառման մակարդակով:

Դեռ XVIII դարում Ա.Սմիթը «Ազգերի հարստության բնույթի և պատճառների մասին հետազոտություն»-ում սահմանեց երկրի և նրա բնակիչների ծաղկման հիմնական պայմանները՝ պարզ օրենքներ, չճանրաբեռնող հարկեր և խաղաղություն²: XVIII-XIX դարերի շատ տնտեսագետներ առավելագույն տնտեսական ազատության կողմնակիցներ էին, երբ պետության դերը սահմանափակվում է «դասական» գործառույթների իրականացմամբ. իրավունքների և ազատության պաշտպանություն, մասնավոր սեփականության անձեռնմխելիություն, հավասար, թափանցիկ և հաստատուն կանոններով տնտեսական կյանքի ապահովում: XX դարի 30-60-ական թթ. արդիական դարձավ տնտեսության պետական կարգավորման գաղափարի ամիրաժեշտությունը:

Պետության և մասնավոր հատվածի համագործակցության վերաիմաստավորումն արդի տնտեսության ձևավորման, ինչպես նաև դրա համընդհանրացման հետևանքն ու տրամաբանական շարունակությունն է³:

Այնուամենայնիվ, պետական պաշտոնյաները չեն տիրապետում ամբողջական տեղեկատվություն շուկաների վերաբերյալ, ինչպես նաև մեծ է հավանականությունը, որ նրանք կձգտեն ստանալ տնտեսական «ռենտա»՝ օգտագործելով իրենց պաշտոնական

¹Ա.Մարկուսյան, Գ.Հայսլեյրյան, Կորպորատիվ կառավարում. ակնկալիքներ և իրականություն, մենագրություն, Եր., «Տիգրան Մեծ», 2003, էջ 165:

²А. Смит, Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: ЭКСМО, 2007, 960 с.

³Գ.Նազարյան, Պետության և միջազգային գործարարության համագործակցության հարցի շուրջ, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2010, 3(21), էջ 27:

դիրքը: Բարեկեցության պետական գաղափարի ծախսողունը ակտիվացրեց գոյություն ունեցող մոդելների և հայեցակարգերի վերանայումը՝ ստիպելով արևմտյան երկրներին զբաղվել մասնավորեցմամբ, սահմանափակել պետական ծրագրերը և սոցիալական ուղղությամբ բարեփոխումները⁴:

XX դարի 80-ական թվականների սկզբում տեղի ունեցավ հեղաշրջում նաև տնտեսական աճի տեսության մեջ: Արտադրության գործոնների (հիմնականում աշխատուժ և կապիտալ) նվազող հատույցի և արտադրության մասշտաբից մշտական հատույցի, արտածին տեխնոլոգիական զարգացման և կատարյալ մրցակցության գոյության մասին նեոդասական նախադրյալները փոխվեցին նոր, առավել իրական ենթադրություններով: Նոր մոդելները նախատեսում են անկատար մրցակցության գոյություն և դրական էքստերնալներ գիտելիքների արտադրությունից, որը թույլ է տալիս պահպանել արտադրական ֆունկցիայի մասշտաբից աճող հատույցի հնարավորությունը: Քանի որ տեխնոլոգիական զարգացումն այս մոդելներում դիտարկվում է որպես ներքին (որոշված հենց նույն մոդելով), այդ ուղղությունը ստացավ աճի էնդոգեն տեսություն անվանումը⁵:

Նոր տեսությունները թույլ տվեցին ցույց տալ տնտեսական քաղաքականության ակտիվ դերը կայուն տնտեսական աճի ձեռքբերման գործում: Աճի տեսության ևս մեկ ուղղության՝ քաղաքատնտեսական աճի շրջանակներում, բազմաթիվ էմպիրիկ հետազոտությունների օրինակով ցույց էր տրվել տնտեսական աճի տեմպերի և տնտեսությունում պետության միջամտության մասշտաբների միջև հակադարձ կապը: Բացի դրանից, բացահայտվել էր ուղղակի կախվածություն ինստիտուցիոնալ միջավայրի որակի և սեփականության իրավունքի պաշտպանության ու տնտեսական աճի միջև⁶:

Տնտեսական աճի հարցերով զբաղվող տնտեսագետների մոտ միշտ եղել է գայթակղություն գտնել տնտեսական աճի գաղտնիքի բացահայտման «բանալին»: Տնտեսական աճի պատմության մեջ արդեն եղել են մի քանի «դեղատոմսեր»՝ ֆինանսավորման պակասուրդի հաղթահարում, ֆիզիկական և մարդկային կապիտալի կուտակում ու միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից կառուցվածքային վերափոխումների ֆինանսավորում: Բոլոր այս հայեցակարգերը հակասում էին տեսական տնտեսագիտության սկզբունքներին. «մարդիկ արձագանքում են խթաններին», որն ընկած է տնտեսական զարգացման բացատրության հիմքում⁷:

Ինստիտուտները որպես տնտեսական աճի գործոն սկսեցին դիտարկվել նոր ինստիտուցիոնալ տեսության կամ ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության զարգացման շնորհիվ, որի հիմքը դրել է Դ.Նորթը: Դ.Նորթի և Ռ.Թոմասի աշխատության մեջ ներկայացված է այդ ժամանակ իշխող այն տեսակետի քննադատական վերլուծություն, ըստ որի՝ ինստիտուտները համարվում են տնտեսական աճի կողմնակի արդյունք, իսկ հիմնական կապիտալում ներդրումները՝ աճի հիմնական գործոն, և հեղինակներն առաջարկում են մեկ այլ վարկած, որի համաձայն՝ երկրների միջև աճի տեմպի տարբերությունը պայմանավորված է ինստիտուցիոնալ տարբերությամբ⁸:

Դ.Նորթի և Ռ.Թոմասի աշխատության հրապարակումից հետո նրանց մոտեցումները ստուգման ենթարկվեցին տնտեսական աճի մի խումբ հայտնի հետազոտողների կողմից: Դրանից հետո ինստիտուցիոնալ մոտեցումը ճանաչվեց տնտեսագի-

⁴Սյու մասին տե՛ս, մասնավորապես, **Ա. Սարկոսյան**, Պետությունը և շուկան. Եր., «Տիգրան Մեծ» 2000, 560 էջ:

⁵**P.Romer** (1986) Increasing Returns and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, 94, 5, p.1002-1037.

⁶**A.Alesina** (1997) The Political Economy of High and Low Growth, Annual World Bank Conference on Developing Economies 1997, 33 p., Barro R. (1997) Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. HIID Development Discussion Paper, 579, April.

⁷**Մ.Դավոյան** Սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների արդյունքների գնահատումը անցումային տնտեսությամբ երկրներում, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2007, 2(11), էջ 29:

⁸Առավել մանրամասն տե՛ս **North Douglas, Robert P. Thomas** (1973) *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press.171 p.

տության տեսության անբաժանելի մասը: Այդ մասին է վկայում 1993թ. Նոբելյան մրցանակի շնորհումը Դ.Նորթին՝ ինստիտուցիոնալ վերլուծությունների ոլորտում հաջողությունների համար:

Ժամանակակից տնտեսագիտությունն այլևս կասկածի տակ չի դնում կարգավորող ինստիտուտների (այսուհետ՝ ինստիտուտներ) նշանակությունը տնտեսական զարգացման գործում: Հանրահայտ է այն փաստը, որ ինստիտուտների կայունությունն ու արդյունավետությունը ներդրումների և ձեռնարկատիրության զարգացման հիմնական պայմանն են:

Դրա հետ մեկտեղ, պետք է հաշվի առնել ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների վերաբերյալ հետևյալ մոտեցումները.

1. ինստիտուտների բազմակողմանի և ընդգրկուն բարեփոխումների անհրաժեշտություն հիմնականում չկա: Բարեփոխումների ռազմավարությունը պետք է ուղղված լինի հիմնական ինստիտուցիոնալ սահմանափակումների:
2. Միևնույն նպատակին կարելի է հասնել տարբեր ինստիտուցիոնալ որոշումների օգնությամբ: Ինստիտուտների ներմուծումը պետք է համապատասխանի տեղական պայմաններին նրանց հարմարվողականությանը:
3. Հաշվի առնելով ելակետային պայմանների կարևորությունը և տեղական ավանդույթները՝ բարեփոխում իրականացնողները պետք է պատրաստ լինեն ինստիտուցիոնալ փորձարկումների, նաև իրենց քաղաքականության շտկմանը՝ բարեփոխման արդյունքների վերահսկման և զեմահատման հիման վրա: Այն մեծացնում է բարեփոխումների վերաբերյալ կառավարության որոշումների ընդունման թափանցիկությունը և արդյունավետությունը:
4. Շատ կարևոր է ուշադրություն դարձնել այն ինստիտուտներին, որոնք ապահովում են տնտեսական կայունություն արտաքին ցնցումների նկատմամբ: Այդպիսիք են, օրինակ, սոցիալական պաշտպանվածության համակարգը, կառավարության և սոցիալական խմբերի միջև երկխոսության մեխանիզմները և այլն:

Անկախ այն համգամաբքից, թե ինչ ինստիտուտներ է ենթադրվում ստեղծել, միշտ էլ գործնական խնդիրը պետության կարողությունը և առանձնահատկությունները նկատի ունենալն է: Պետություններն իրենց կարողությունների առումով միանգամայն տարբեր են, և այդ առումով անցումային տնտեսությունները բացառություն չեն կազմում: Կարևոր է հասկանալ, թե ինչպիսի գործառույթներ ու ինստիտուտներ կարող են օգտակար լինել շուկայական տնտեսության արդյունավետ գործառնության համար⁹:

Ընդհանուր առմամբ, կարող ենք եզրահանգել, որ ինստիտուտների որակն ու, առհասարակ, ինստիտուցիոնալ միջավայրը համաշխարհային տնտեսության զարգացման վրա էական ազդեցություն ունեն:

Հետազոտության թեմայի ուսումնասիրվածության աստիճանը: Հետազոտության թեմայի շրջանակներում բարձրացված հարցերը հետազոտվել են հայրենական և օտարերկրյա բազմաթիվ գիտնականների հրապարակումներում, որոնք մանրամասն քննարկվել են ատենախոսությունում: Այդ հետազոտություններից կարելի է առանձնացնել, մասնավորապես հետևյալ աշխատությունները:

Ա.Մարգարյան ուսումնասիրել է տնտեսական համակարգի բարեփոխումները սիներգետիկ մեթոդաբանության համատեքստում, տնտեսական համակարգային բարեփոխումների փորձից ելնելով, վերլուծել է այնպիսի ինստիտուցիոնալ ծուղակներ, ինչպիսիք են կոռուպցիան, հարկերի վճարումից խոսափելը, ինքնավերարտադրվող հոռետեսական սպասումները, ապրանքափոխանակությունը, վճարումներ

⁹Գ. Վարդանյան, Գիտելիքահենք տնտեսության ինստիտուցիոնալ համակարգի և տնտեսական խթանների շրջանակը, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2009, 1(16), էջ 22:

րի ճգնաժամը և այլն: Յեղիմակը շուկայական և ինստիտուցիոնալ եղանակների «օպտիմալ հաշվեկշիռ» ձևավորումը ներկայացնում է որպես տնտեսության արդիականացման, առաջադիմության և բարգավաճման ձգտող ցանկացած հասարակության գերխնդիր¹⁰:

Ա.Սարկոսյանը հիմնականում անդրադարձել է շուկայական հարաբերությունների պայմաններում պետության տնտեսական դերին, տնտեսության պետական կարգավորման մեթոդաբանությանը, ՀՀ տնտեսության պետական կարգավորման համակարգին և բարելավման ուղղություններին, մակրոտնտեսական վերլուծությանը և պետական կարգավորման լծակներին, պետական և մասնավոր ձեռնարկատիրությանը, բաժնետիրական ընկերությունների կառավարման, սնանկացման և լուծարման հիմնախնդիրներին, շուկայական հարաբերությունների պայմաններում զնագոյացմանը, զների քաղաքականության ռազմավարության և մարտավարության հիմնական ուղղություններին¹¹:

Ա.Ռ.Գարբինյանը հետազոտել է ժողովրդավարության և ազատ շուկայի փոխհարաբերությունների հետ կապված հարցերը, համակարգել այդ ինստիտուտների առաջնայնության հիմնախնդիրները, ներմուծել է երկրում ժողովրդավարության առկայության չափանիշներ, ինչպես նաև մատնանշել Հայաստանում իշխանության եկած թիմի շարժման երեք հնարավոր ճանապարհները, հավանական համարելով Հայաստանում ավտորիտար շուկայական համակարգի առկայությունը, որի դեպքում զոհաբերվում են ժողովրդավարությունը և ժողովրդավարական արժեքները, իսկ առաջին պլան են մղվում ազատականության և շուկայական տնտեսության գաղափարները¹²:

Ա.Սարիբեկյանը հետազոտել է Հայաստանի Հանրապետության հասարակական-տնտեսական ներուժը, վերջինիս բացահայտման խնդիրները և ազգային առաջնահերթությունները, ազգային ամբողջական ներուժը և զարգացման տրամաբանական ամբողջությունը, Հայաստանի հասարակական-տնտեսական զարգացման հոգևոր մշակութային առաջնայնությունները, հասարակական-տնտեսական համակարգի կառավարման արդի հիմնախնդիրները և Հայաստանի կառավարման արդի հայեցակարգը, նոր զարգացումների ներքո Հայաստանում իրականացվող կառուցվածքային քաղաքականությունը և վերջինիս բարելավման ուղիները, հասարակության զարգացման արդի հիմնախնդիրները և մոտեցումները¹³:

Ա.Վ.Գարբինյանն իր հետազոտություններում անդրադարձել է միջազգային տնտեսական ինտեգրման գործընթացի էությանը, գործոններին, փուլերին, գլոբալացման հետ կապին, անցումային տնտեսությունների և մասնավորապես՝ Հայաստանի տնտեսական ինտեգրման հիմնախնդիրներին: Յեղիմակի հետազոտություններում մեծ տեղ է հատկացված Հայաստանի տարածաշրջանային և գլոբալ տնտե-

¹⁰**Ա.Սարգսյան**, Տնտեսական համակարգի բարեփոխումները սիներգետիկ մեթոդաբանության համատեքստում, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2008, 1(13), էջ 7-20, **Ա.Սարգսյան**, Տնտեսության արդիականացման տեխնոլոգիական և ինստիտուցիոնալ գործոնների փոխհարաբերության հարցի շուրջ, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2011, 2(23), էջ 7-23:

¹¹**Ա. Սարկոսյան**, Պետությունը և շուկան. Եր., «Տիգրան Մեծ», 2000, 560 էջ:

¹²A.P. Дарбинян, Демократия и свободный рынок: оспариваемая первичность в практике переходного периода, Материалы международной конференции «Переходные экономики в постиндустриальном мире: вызовы десятилетия» 20-21 марта 2006, <http://www.iep.ru/ru/demokratiya-i-svobodnyi-rynok-osparivaemaya-pervichnost-v-praktike-pere-odnogo-perioda-2.html>

¹³**Ա. Սարիբեկյան**, Հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի խնդիրները /Ա.Ս.Սարիբեկյան. Եր.: ԵՃԳՊ, 2012., 200 էջ:

ասկան ինտեգրման հեռանկարներին, ինչպես նաև անցումային շրջանում ինտեգրման հիմնական ուղղություններին¹⁴:

Գ.Կիրակոսյան իր հետազոտություններում անդրադարձել է գլոբալացմանը և դրա հետևանքներին, երկրների տնտեսությունների ազատականացման քաղաքականությանը, զարգացած երկրների կողմից վարվող հովանավորչական գործիքներին, իսկ երկու երկրների տնտեսությունների բնութագրերը և ժամանակի ընթացքում դրանց զարգացման մակարդակների տարբերությունները ուսումնասիրել է այդ երկրների տնտեսավարող սուբյեկտների տեղեկատվության մակարդակների և դրանց հիման վրա ձևավորված տնտեսական վարքագծերի տարբերությունների հիման վրա¹⁵:

Գ.Վարդանյան ուսումնասիրում է գլոբալացման պայմաններում երկրի մրցունակության բարձրացման հիմնախնդիրները՝ հիմնված գիտելիքահենք տնտեսության ձևավորման և տեխնոլոգիական առաջընթացի վրա: Հեղինակը բացահայտում է այն հասարակությունների հիմնական բնութագրերը, որոնց օրենքներն ու սովորույթները հնարավորություն են տալիս որպես գործնական քաղաքականություն հաջողությամբ իրականացնել տեխնոլոգիական առաջընթաց, ինչպես նաև այն գործառույթներն ու ինստիտուտները, որոնք կարող են օգտակար լինել շուկայական տնտեսության և, մասնավորապես, գիտելիքահենք տնտեսության արդյունավետ գործառնության համար¹⁶:

Զ.Թադևոսյանը վերլուծում է կապիտալի և աշխատուժի միջազգային միգրացիայի փոխազդեցության տեսական ու գործնական հիմնախնդիրները, ներկայացնում է կապիտալի շարժի միջազգային կարգավորման արդի փորձը և համաաշխարհային տնտեսության վրա արտադրության գործոնների ազդեցության գնահատականը, ինչպես նաև հետազոտում է Հայաստանի տնտեսության նորարարական հիմքերը համաաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրվելու համատեքստում¹⁷:

Է.Սանդոյանը ներկայացնում է ՀՀ տնտեսական միջավայրի ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներին և միջազգային մրցունակությանը միտված մոտեցումներ, մասնավորապես՝ իր ուշադրությունը կենտրոնացնում է սեփականության իրավունքի պաշտպանության և մրցակցային միջավայրի կայացման հիմնախնդիրների վրա, որոնց շրջանակներում Հայաստանի կայուն տնտեսական զարգացումը կապվում է ՎԼԿ-երի միջոցով օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման, արտադրության մոդեռնացման, կորպորատիվ մշակույթի ձևավորման, կրթության որակի բարելավման և գիտելիքի առևտրայնացման ուղղություններում¹⁸:

¹⁴**Ա. Դարբինյան**, Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացում: Երևան, «Պետական ծառայություն», 2000, 302 էջ:

¹⁵**Գ.Կիրակոսյան**, Գլոբալացումը և դրա հետևանքները, «Բանբեր Երևանի պետական տնտեսագիտական ինստիտուտի», Երևան, 2004, 1, էջ 3-11, Գ.Կիրակոսյան, Տեղեկատվություն և տնտեսական վարքագիծ, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2006, 2(8), էջ 3-11:

¹⁶**Գ.Վարդանյան**, Տնտեսական զարգացման ռազմավարության որոշ հարցեր, «Բանբեր Երևանի պետական տնտեսագիտական ինստիտուտի», Երևան, 2005, 1(4), էջ 79-97, Գ.Վարդանյան, Գիտելիքահենք տնտեսության ինստիտուցիոնալ համակարգի և տնտեսական խթանների շրջանակը, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2009, 1(16), էջ 19-30:

¹⁷**Զ.Թադևոսյան**, Կապիտալի և աշխատուժի միջազգային միգրացիան. իրավիճակը և հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում.Եր., Հեղինակային հրատարակություն, 2005, 267 էջ: **Զ.Թադևոսյան** Կապիտալի միջազգային միգրացիա (դասախոսության տեքստ). Եր., Տնտեսագետ, 2003, 64 էջ: **Զ. Թադևոսյան**, ՀՀ նորաստեղծական ներուժի զարգացումն առաջնահերթ խնդիր է, Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության տնտեսությունների նորաստեղծական զարգացման հիմնախնդիրները: Գիտաժողովի նյութեր /ՀԳՏՀ, Ռոստովի ՊՏՀ (ՌԻՆՆ): Խմբագրական խորհրդի համանախագահներ **Կ. Աբրյան, Ն. Կուզնեցով**.-Եր.: Տնտեսագետ, 2011, էջ 31-36:

¹⁸**Э.Сандоян**, Экономика Армении: Современное состояние, тенденции и проблемы; Пятая Годичная научная конференция (6-10 декабря 2010г.). Сборник научных статей: В 2 ч. – Социально-гуманитарные науки. Часть 1.- Ер.: Изд-во РАУ, <https://www.box.com/s/phffiqu5cz8p9aled60b>; **Է.Սանդոյան** Լիարժեք օգտագործելը հնարավորությունները, «Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N3, մարտ, 2010, էջ 10-17:

Թ.Թորոսյանի ուսումնասիրությունները վերաբերում են արտահանման խթանմանը, արտաքին տնտեսական գործունեության պետական կազմակերպչական, տեղեկատվական, վիճակագրական, մարքեթինգային ու հետազոտական աջակցությանը, աշխարհի տարբեր երկրներում արտադրության և սպառման շուկաների իրավիճակի վերաբերյալ օպերատիվ առևտրային տեղեկատվությանը և այլն: Հեղինակն ուսումնասիրում է արտաքին առևտրի ոլորտում ակտիվ միջամտության և արտահանման պետական խթանման օպտիմալ ձևերն ու առաջարկում է արտահանման աջակցության համակարգի մեխանիզմներ¹⁹:

Յ.Աղաջանյանը հիմնականում ուսումնասիրել է տնտեսության պետական կարգավորման ինստիտուցիոնալ հիմքերը, առանձնապես հետազոտությունները կենտրոնացնելով հասարակական ընտրության և տնտեսության պետական կարգավորման, տնտեսական և քաղաքական համակարգերի փոխհարաբերությունների, ինչպես նաև ինստիտուցիոնալիզմի և տնտեսության պետական կարգավորման հիմնախնդիրների վրա: Հեղինակն իր հետազոտություններում առանձնացրել է նաև տնտեսական հարաբերություններում ռացիոնալի և իռացիոնալի սահմանների հետ կապված հարցերը, իսկ տնտեսական համակարգը վերլուծել է ռացիոնալի և իռացիոնալի համադրության համատեքստում²⁰:

Յ.Սարգսյանը հետազոտել է տնտեսության վերափոխման գործընթացին պետության մասնակցության հիմնախնդիրները, ՀՀ-ում տնտեսական վերափոխումների առաջին արդյունքները, գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող բարեփոխումները, սոցիալ-ժողովրդապաշտպանական քաղաքականությունը, դրամավարկային քաղաքականության հիմնական առանձնահատկություններն ու ֆինանսական կայունության խնդիրները, ինչպես նաև արտաքին առևտրային քաղաքականությունն ու սեփականության իրավունքի պաշտպանությանը միտված խնդիրները, որոնց հիման վրա հեղինակի կողմից մշակվել են ՀՀ տնտեսության արդիականացման ապագային միտված հանձնարարականներ²¹:

Յու.Սուվարյանն իր հետազոտություններում անդրադարձել է կառավարման ժամանակակից տեսության և պրակտիկայի հիմնահարցերին՝ լուսաբանելով կառավարման կատեգորիաների, մեթոդների, գործառույթների, կոմունիկացիաների, կառավարչական որոշումների ընդունման հիմունքները, խմբերի և կոնֆլիկտների կառավարման, իշխանության ձևերի, առաջնորդման տեսությունները, ՀՀ տնտեսության պետական կառավարման համակարգի, գործարարության իրավական դաշտի առանձնահատկությունները: Հեղինակն անդրադարձել է նաև Հայաստանում հանրային կառավարման տեսության և պատմության հիմնախնդիրներին՝ պատմական համատեքստում հիմնավորելով ՀՀ տնտեսության ազատականացման ինստիտուցիոնալ առաջնահերթությունները²²:

Յու.Սուվարյանը, Վ.Հարությունյանը, Վ.Սարգսյանը և Վ.Խաչատրյանն իրենց աշխատություններում հետազոտել են տնտեսական զարգացման և գիտակրթական

¹⁹ **Թ.Թորոսյան**, Միջազգային տնտեսագիտություն, Ուսումնագործական ծեռնարկ, Երևան, ԱՌՏ, 2003, 256 էջ:

²⁰ **Յ. Աղաջանյան**, Պետությունը և տնտեսությունը.- Եր.: Տնտեսագետ, 2003, 400 էջ: Աղաջանյան Յ., Ռացիոնալի և իռացիոնալի սահմանները տնտեսական հարաբերություններում, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2006, 2(8), էջ 12-28: Աղաջանյան Յ., Տնտեսական համակարգը՝ որպես ռացիոնալի և իռացիոնալի համադրություն, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2006, 3(9), էջ 3-20:

²¹ **Յ. Սարգսյան**, Տնտեսական քաղաքականությունը Հայաստանում. պետության դերը, ՈՎՀՀԿ, Երևան, 2001, 69 էջ:

²² Մենեջմենթ: ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ **Յու. Սուվարյանի** ընդհանուր խմբագրությամբ (երրորդ՝ լրացված, բարեփոխված հրատարակություն), 2009, Եր.: Տնտեսագետ, 608 էջ: **Յու.Սուվարյան**, Հայաստանում հանրային կառավարման տեսության և պատմության ուրվագծեր, «Բանբեր Երևանի պետական տնտեսագիտական ինստիտուտի», Երևան, 2004, 1, էջ 12-29:

համակարգի ներազդեցության գնահատման մեթոդաբանությունը, կրթության, գիտության ու ՀՀ տնտեսական զարգացման համակարգի փոխադարձ կապը, կրթության ոլորտում առկա հիմնախնդիրները և դրանց լուծման հնարավոր ուղիները, ինչպես նաև մշակվել են ներազդեցությունները տնտեսական զարգացման և գիտակրթական համակարգի ներազդեցությունն ինտենսիվացնելու համար: Հեղինակները ներկայացրել են նաև գիտակրթական համակարգի և արտադրության ինտեգրման հայեցակարգային հիմնախնդիրները ռազմավարական գերակայությունների և կառուցակարգերի համատեքստում²³:

Ռ.Սարինյանը հետազոտել է տնտեսության ինստիտուցիոնալ միջավայրը գլոբալացման պայմաններում, ներկայացրել գլոբալացման վերաբերյալ տարբեր հեղինակների դիտարկումները, այդ թվում՝ բաց հասարակության տեսության մեջ ազդերի և պետությունների տեղը գլոբալ համակարգում: Հեղինակը գլոբալացման երևույթները գնահատելիս ելակետ է ընդունում այն հատկանիշը, որ իրենց նոր կարգավիճակով անհամեմատ կասահմանափակվեն պետությունների «ինքնիշխան» գործառույթները, վերածվելով միջազգային «կիսապետական կառուցվածքի»՝ վերազգային և ենթազգային մեխանիզմների օրինակալուծության ապահովման ու պատասխանատվության բարձրացման հաստատության²⁴:

Ս.Դավոյանը, Ա.Մարկոսյանը և Յ.Սարգսյանն ուսումնասիրել են անցումային տնտեսություն ունեցող երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրները, Հայաստանի Հանրապետությունում պետության տնտեսական գործառույթները և տնտեսական քաղաքականությունը, սեփականության ինստիտուտի կայացման և բնական պաշարների կառավարման հետ կապված խնդիրները, պետական գույքի օգտագործման կառավարման ինստիտուցիոնալ հիմքերը, դրանց զարգացման նախադրյալները և հեռանկարները, պետական գույքի օգտագործման կառավարման արդյունավետության ցուցանիշները, պետական սեփականության գրանցամատյանի ձևավորման հիմքերը, գույքի և նրա տարրերի գնահատումը, Հայաստանի Հանրապետությունում բնական մենաշնորհների կարգավորման առանձնահատկությունները, անվճարունակության (սնանկացման) հիմնախնդիրները և այլն²⁵:

Դ.Աջեմօղլուի, Ա.Ջոնսոնի և Ջ.Ռոբինսոնի հետազոտությունում հիմնականում ուսումնասիրվում է թույլ ինստիտուտներ ունեցող երկրներում ինստիտուտների և ցածր տնտեսական կայունության միջև կապը: Մասնավորապես, ոչ կայուն մակրոտնտեսական քաղաքականության բացասական հետևանքները մեղմ են անդրադարձել այն երկրների տնտեսությունների վրա, որոնք ունեն ավելի կայուն ինստիտուտներ: Դ.Աջեմօղլուի հեղինակային խումբը պատմական համատեքստում ուսումնասիրություններ է կատարում նաև զաղութաբնակների գոյատևման ցուցանիշի միջոցով, ինչը բարձրացնում է վերլուծության համադրելիությունը²⁶:

Դ.Նորթը, վերանայելով ռացիոնալության հասկացությունը, հատուկ շեշտադրում է կատարում երկու սկզբունքային խնդիրների վրա. առաջինը ծագում է մարդու աշխարհընկալման ժամանակ՝ նրա բազմաթիվ փաստերով, երկրորդը՝ այդ փաստերն ըստ կարևորության և օպտիմալ ընտրության դասակարգելու ժամանակ:

²³ Յու. Սուվարյան և ուրիշներ, Գիտակրթական համակարգը և տնտեսական զարգացումը /Յու.Ս.Սուվարյան, Վ.Հարությունյան, Վ.Սարգսյան, Վ.Խաչատրյան. եր.: ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 2011, 150 էջ; Գիտակրթական համակարգի կառավարման ռազմավարությունը/ Յու.Սուվարյան, Վ.Հարությունյան, Վ.Սարգսյան, Վ.Խաչատրյան.- եր.: ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 2013, 232 էջ:

²⁴ Ռ. Սարինյան, Գլոբալացում. դիտարկումներ, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2007, 1(10), էջ 3-26; Ռ.Սարինյան, Ռացիոնալի և իռացիոնալի սահմանները, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2007, 2(11), էջ 5-27:

²⁵ Ս.Դավոյան, Ա.Մարկոսյան, Յ.Սարգսյան, Համակարգային և ինստիտուցիոնալ վերափոխումները անցումային երկրների տնտեսություններում, եր., Տիգրան Մեծ, 2003, 656 էջ:

²⁶ Acemoglu Daron, Simon Johnson, James Robinson (2001) The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation, American Economic Review, Vol. 91: 1369–1401.

Դ.Նորթի վերլուծությունը հանգեցնում է ինստիտուտների ավելի խորը ընկալմանը և ինստիտուցիոնալ հետազոտությունների նոր ասպարեզների բացահայտմանը²⁷ :

Դ.Նորթի և Ռ.Թոմասի աշխատության մեջ ապացուցվում է, որ ինստիտուտները տնտեսական աճի կողմնակի արդյունք չեն, իսկ հիմնական կապիտալում ներդրումները՝ աճի հիմնական գործոն, և հեղինակներն առաջարկում են մեկ այլ վարկած, որի համաձայն՝ երկրների միջև աճի տեմպի տարբերությունը պայմանավորված է ինստիտուցիոնալ տարբերությամբ²⁸ :

Դ.Ռոդրիկի, Ա.Ասարամանիանի և Ֆ.Տրեբբիի հետազոտության համաձայն՝ ինստիտուտների որակի գործոնը ավելի լավ է բացատրում երկրների միջև երկարաժամկետ աճի տեմպերի տարբերությունը:

Հեղինակների կարծիքով, ներդրումները տնտեսական աճն ինստիտուցիոնալ գործոնների հետ կապող մեխանիզմներից մեկն են: ՀՆԱ-ում ներդրումների մակարդակի և ինստիտուցիոնալ փոփոխականների միջև հակադարձ կապի արկայությունը հաստատվում է նաև հեղինակների էմպիրիկ հետազոտություններում²⁹ :

Լ.Ֆրեյնկմանի, Վ.Դաշկենի և Մ.Մուֆտյախետդինովայի կողմից կատարված հետազոտություններում հատուկ ուշադրություն են դարձվում հիմնարար իրավական ինստիտուտների զարգացման մակարդակին, որոնք ապահովում են անձնական և սեփականության անձեռնմխելիությունը և ընդգծում են դրանց ազդեցությունն աճի վրա: Հեղինակներն այդ ինստիտուտների յուրահատուկ դերը համարում են հիմք՝ առավել բարդ մեխանիզմների կառուցման համար: Նրանց կարծիքով, անձի անձեռնմխելիության և կյանքի հուսալի երաշխիքների բացակայության դեպքում մասնավոր սեփականության իրավունքների երաշխիքներն իմաստազրկվում են³⁰ :

Մ.Դե Մելոն և Ա.Գելբը ուսումնասիրել են տնտեսական աճի վրա տնտեսության ազատականացման ազդեցությունը: Այստեղ հեղինակներն օգտագործել են իրենց կողմից հաշվարկված ազատականացման ինդեքսը, որը ներառում է ներքին շուկաների ազատականացման մակարդակը, արտաքին առևտրի ազատականացման մակարդակը և մասնավորեցման ծավալը: Ցույց է տրված, որ անցումային երկրներում 1990-ական թվականների առաջին կեսին այս ինդեքսը սերտորեն կապված էր տնտեսական աճի հետ³¹ :

Մ.Օսլոնը մատնանշում է հետպատերազմյան Գերմանիայում և Ճապոնիայում ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ինստիտուտների արդիականացման դերն այդ երկրների զարգացման գործում: Ըստ հեղինակի՝ նոր տնտեսական համակարգերը, որոնք ստեղծվել են այդ երկրներում ազատ մրցակցության պայմաններում և փոխարինում են նախապատերազմյան շրջանի մենաշնորհային համակարգերին, նպաստել են տնտեսության վերականգմանն ու հետագա զարգացմանը³² :

Ջ.Գոռնին, Ռ.Հոլքոմբը և Ռ.Լոուսոնը, ուսումնասիրելով իրավիճակը 60 երկրներում, սահմանել են, որ «կառավարության չափերի 10 տոկոսով ընդլայնումը (գնահատված որպես ՀՆԱ-ի նկատմամբ պետական ծախսերի մակարդակ, %)

²⁷ **Норт Дуглас**, Институты, институциональные изменения и функционирование экономики /Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. — М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. —180 с. (Современная институционально-эволюционная теория).

²⁸ **North Douglas, Robert P. Thomas** (1973) *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press., 171 p.

²⁹ **Rodrik Dani, Arvind Subramanian, Francesco Trebbi** (2002) *Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development*, NBER Working Paper No. 9305, 44p.

³⁰ Анализ институциональной динамики в странах с переходной экономикой /Л. М. Фрейнкман, В. В. Дашкеев, М. Р. Муфтяхетдинова – М.: ИЭПП, 2009. 252 с.

³¹ **De Melo Martha, Alan Gelb** (1997) *Transition to Date: A Comparative Overview*, in Salvatore Zecchini, (Ed.) *Lessons from the Economic Transition: Central and Eastern Europe in the 1990s*. Dordrecht: Kluwer, pp. 59-78.

³² **M. Olson**, «The New Institutional Economics: The collective Choice Approach to Economic Development» in Clague et al. (1997), 276 p.

տվյալ ժամանակաշրջանի սկզբում նույնացվում է տնտեսական աճի տեմպի մոտ 0,6% կրճատմամբ հետագա 15 տարիների ընթացքում»: Հեղինակների կարծիքով, եթե կառավարության գործունեությունը սահմանափակված է «հիմնական գործառույթներով», որա ծախսերը կազմում են մոտավորապես ՀՆԱ-ի 15%-ը և վերջինիս ցանկացած գերազանցում «բացասաբար է ազդում ազգի բարեկեցության վրա»³³:

Ֆ.Ա. Ֆոն Հայելն իր հիմնարար աշխարհությունում անդրադառնում է սոցիալիստական հասարակարգի արմատական քննադատությանը, անհատապաշտության և կոլեկտիվիզմի գաղափարներին, պլանավորման և ժողովրդավարության հակասականությանը, զուգահեռներ է անցկացնում պլանավորման և օրենքի գերակայության, տնտեսական վերահսկողության և տոտալիտարիզմի, ինչպես նաև հիմնավոր եզրահանգումներ կատարում ազատության և պաշտպանվածության կատեգորիաների համադրության համատեքստում³⁴:

Այսպիսով, չնայած հետազոտության թեմայի շուրջ կատարված բազմաթիվ հետազոտությունների առկայությանը, Հայաստանի ինստիտուցիոնալ միջավայրը ներկայում չի ապահովում տնտեսության ներդաշնակ զարգացումը երաշխավորող որակ, ընդ որում, ինստիտուտների հետ կապված գլխավոր խնդիրները վերաբերում են թե՛ պետական և թե՛ մասնավոր ինստիտուտներին՝ ներառյալ փոքր բաժնետերերի իրավունքները, կորպորատիվ կառավարումը, դատական անկախությունը և կազմակերպությունների բարոյական վարքագիծը, մրցակցային միջավայրը, հակակոռուպցիոն վերահսկողությունը և ի վերջո, տնտեսության միջազգային մրցունակությունը³⁵:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, առանձնակի կարևորություն են ստանում ինստիտուտների էության, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների հետազոտությունը, անցումային տնտեսության պայմաններում ինստիտուցիոնալ գործոնների և տնտեսական զարգացման փոխկապվածության ուսումնասիրությունը, միջազգային մրցունակությանը միտված պետական կարգավորման ձևերի և սահմանների ընտրությունը, որոնց էլ նվիրված է ատենախոսությունը:

Վերը նշվածով է պայմանավորված հետազոտության համար ընտրված թեմայի արդիականությունը, իսկ ուսումնասիրության համար Հայաստանը դիտարկվել է համաշխարհային տնտեսության համատեքստում՝ համադրական հետազոտության միջոցով բացահայտելով ՀՀ ինստիտուցիոնալ հետամնացության հիմնական թիրախները:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Ատենախոսության հիմնական նպատակն է՝ հետազոտել համաշխարհային տնտեսության աճի տեմպերի և ինստիտուտների գործունեության տեսագործնական հիմքերը, բացահայտել ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների համաշխարհային միտումները և այդ համատեքստում՝ Հայաստանի ինստիտուցիոնալ մրցունակության բարձրացման առաջնահերթությունները:

Այդ նպատակի իրագործման համար դրվել և լուծվել են հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- հետազոտել ինստիտուտների տեսագործնական հիմքերը, բացահայտել ժամանակակից տնտեսական աճի ինստիտուցիոնալ նախադրյալները և դրանց ձևավորման հիմնական մոտեցումները,
- ուսումնասիրել համաշխարհային տնտեսության աճի տեմպի և ինստիտուտների որակի միջև փոխադարձ կապի վերաբերյալ ժամանակակից հետազո-

³³ Gwartney J., Holcombe R., Lawson R. The Scope of Government and the Wealth of Nations // Cato Journal. 1998. Vol. 18. No. 2. P. 163–190.

³⁴ Хайек Фридрих Август фон, Дорога к рабству / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2005, 264 с.

³⁵ Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց, 2008, «Տնտեսություն և արժեքներ» հետազոտական կենտրոն, էջ 33-34, Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց, 2009, «Տնտեսություն և արժեքներ» հետազոտական կենտրոն, 2009, Նորարարության էկոհամակարգի սերմանումը, էջ 26:

տությունները և գնահատել ինստիտուցիոնալ գործունեւորի ազդեցութիւնը անցումային տնտեսութեամբ երկրների տնտեսական աճի վրա,

- գնահատել ինստիտուտների, ժողովրդավարության և տնտեսական ազատութեան բնութագրերը համաշխարհային տնտեսությունում՝ բացահայտելով համաշխարհային տնտեսութեան զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը և հիմնական միտումները,
- միջազգային ցուցիչների միջոցով գնահատել Հայաստանի տնտեսական և ինստիտուցիոնալ զարգացման ցուցանիշների փոխադարձ կապը, այն դիտարկել համաշխարհային տնտեսութեան զարգացման համատեքստում և բացահայտել Հայաստանի տնտեսութեան ինստիտուցիոնալ զարգացման ներկա մակարդակն ու խոչընդոտները,
- գնահատել ինստիտուցիոնալ իմաստով աշխարհի առաջատար երկրների և Հայաստանի տնտեսական և ինստիտուցիոնալ խզման ցուցանիշների համաչափութիւնը, որը հնարավորութիւն կընձեռի բարելավման ներդաշնակ քաղաքականութեան իրականացման համար համադրել այդ ցուցանիշների փոփոխութեան դինամիկան,
- ՀՀ համեմատական ինստիտուցիոնալ զարգացման դինամիկան հետազոտել մոդիֆիկացված գրավիտացիոն մոդելի կիրառմամբ, որը հնարավորութիւն կընձեռի Հայաստանի ինստիտուցիոնալ հիմնախնդիրները քանակապէս դիտարկել ժամանակի և տարածութեան մեջ՝ միջերկրային համատեքստում,
- մոդելավորման արդյունքների հիման վրա գնահատել ինստիտուցիոնալ իմաստով աշխարհի առաջատար երկրների և Հայաստանի միջև փաստացի ու հաշվարկված ինստիտուցիոնալ խզումը՝ դրանով իսկ բացահայտելով Հայաստանի տնտեսութեան ինստիտուցիոնալ զարգացման ներուժի ու բացթողումների քանակական գնահատականները,
- բացահայտել Հայաստանի տնտեսութեան ինստիտուցիոնալ զարգացման առաջնահերթութիւնները՝ միջազգային մրցունակութեան բարելավման և նորարարական տնտեսութիւն կառուցելու հիմնախնդիրների առավելագոյն շեշտադրմամբ:

Հետազոտութեան առարկան և օբյեկտը: Հետազոտութեան առարկան համաշխարհային տնտեսութեան ինստիտուցիոնալ միջավայրի զարգացման օրինաչափութիւններն են և այդ ընթացքում ծագող միջերկրային հարաբերութիւնները, իսկ հետազոտութեան օբյեկտը Հայաստանի Հանրապետութեան տնտեսութեան ինստիտուցիոնալ միջավայրն է՝ միջազգային մրցունակութեան բարելավման քաղաքականութիւնն ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներին համահունչ իրականացնելու հիմնախնդրի շեշտադրմամբ:

Հետազոտութեան տեսամեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը: Հետազոտութեան համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել տնտեսագիտութեան տեսութեան հիմնարար դրույթները, համաշխարհային տնտեսութեան և Հայաստանի տնտեսութեան ինստիտուցիոնալ միջավայրի վերաբերյալ հայ և արտասահմանյան հեղինակների աշխատութիւնները, ՀՀ օրենքները, ՀՀ կառավարութեան որոշումները, ՀՀ զեռտեսչական նորմատիվ ակտերը, միջազգային կազմակերպութիւնների զեկույցներն ու այլ հրապարակումները:

Հետազոտութեան իրականացման ժամանակ օգտագործվել են համակարգային մոտեցման և համեմատական վերլուծութեան, մաթեմատիկական վիճակագրութեան և մաթեմատիկական մոդելավորման, փորձագիտական գնահատման, գրաֆիկական վերլուծութեան ու համադրման, տվյալների զանգվածների վիճակագրական վերլուծութեան և պատճառահետեւանքային կապերի ուսումնասիրութեան մեթոդները:

Հետազոտության տեղեկատվական ապահովման համար օգտագործվել են ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական հրապարակումները, ՄԱԿ-ի, Համաշխարհային բանկի, Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի, միջազգային այլ կազմակերպությունների և հետազոտական կենտրոնների զեկույցներն ու այլ հրապարակումները:

Հետազոտության հիմնական արդյունքները և գիտական նորույթը: Ատենախոսությունում կատարված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների արդյունքում ստացվել են տեսական, մեթոդական գործնական նշանակություն ունեցող մի շարք արդյունքներ, որոնցից գիտական նորույթն արտացոլող հիմնական դրույթներն են.

- տարբեր հետազոտությունների (այդ թվում՝ 149 երկրների և 180 տարի ընդգրկող ժամանակահատվածի համար) արդյունքների համադրման և ամփոփման հիման վրա գնահատվել է համաշխարհային տնտեսության զարգացման վրա կարգավորող ինստիտուտների, ժողովրդավարության, իրավունքի նորմերի և տնտեսական ազատության ազդեցությունը՝ բացահայտելով երկարաժամկետ տնտեսական աճի և ինստիտուցիոնալ զարգացման կայուն վիճակագրական կախվածությունը, որը հիմք է տալիս առավելապես անցումային տնտեսությամբ երկրի տնտեսական քաղաքականությունը կառուցել ինստիտուցիոնալ առաջնահերթություններից ելնելով,

- ինստիտուցիոնալ մրցունակությունն առավել ստույգ բնորոշող միջազգային 7 ցուցիչների միջոցով գնահատվել է Հայաստանի տնտեսական և ինստիտուցիոնալ զարգացման ցուցանիշների փոխադարձ կապն ինստիտուցիոնալ զարգացման տարբեր մակարդակներ ունեցող 214 երկրների համանման ցուցանիշների համադրության մեջ՝ բացահայտելով Հայաստանի ինստիտուցիոնալ զարգացման ներկա մակարդակն ու զարգացման խոչընդոտները, այդ թվում՝ տնտեսական, քաղաքական և ինստիտուցիոնալ գործոնների անհամաչափությունը, արդյունավետ տնտեսական ինստիտուտների ձևավորման նպատակով սոցիալական բազայի ընդլայնման բացակայությունը, կոռուպցիայի ծավալի աճն ու հակակոռուպցիոն անբավարար վերահսկողությունը, սեփականության իրավունքի և ֆինանսական համակարգի փոխազդեցության անհամարժեք բնույթը, տնտեսական ինստիտուտների զարգացման գործընթացների կարգավորման և օրենսդրության միջև առկա անհամապատասխանությունը և այլն,

- ՀՀ ինստիտուցիոնալ զարգացման դինամիկան (1996-2011թթ.) հետազոտվել է մոդիֆիկացված գրավիտացիոն մոդելի կիրառմամբ (աշխարհի 48 երկրների տվյալների համադրության հիման վրա)՝ որպես փոփոխականներ դիտարկելով ինստիտուցիոնալ զարգացման 4 և 6 բաղադրիչներով ինդեքսները, արտաքին առևտրի բացության ցուցանիշը, երկրների միջև աշխարհագրական հեռավորությունն ու մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի ցուցանիշը, որի հիման վրա հնարավոր է դարձել Հայաստանի տնտեսության ինստիտուցիոնալ հիմնախնդիրները քանակապես դիտարկել ժամանակի և տարածության մեջ, ընդ որում՝ ապացուցվել է ինստիտուտների զարգացման գործում երկրների տնտեսությունների բացության և ընդհանրապես զլոբալացման գործընթացներին երկրների մասնակցության ընդգծված դրական ազդեցությունը, իսկ նշված երեք գործոնները՝ արտաքին առևտրի բացության ցուցանիշը, երկրների միջև աշխարհագրական հեռավորությունը և մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի ցուցանիշը կարելի է համարել առաջատար ինստիտուտներ ունեցող երկրներից տնտեսական ինստիտուտների զարգացման շեղումների բացատրության հիմնական ցուցանիշներ,

- ժամանակային շարքերի տնտեսամաթեմատիկական գնահատման օգնությամբ բացահայտվել է ինստիտուցիոնալ իմաստով աշխարհի առաջատար երկրներից (որպես հարաբերական առաջատար ընդունվել է Ֆինլանդիան) Հայաստանի ինս-

տիտուցիոնալ և տնտեսական խզումների փոխկապվածության բնույթը, ինչպես նաև գնահատվել է աշխարհի առաջատար երկրներից Հայաստանի փաստացի և գնահատված ինստիտուցիոնալ խզումը՝ դրանով իսկ ամրագրելով Հայաստանի տնտեսության ինստիտուցիոնալ և տնտեսական զարգացման ներուժի ու բացթողումների քանակական արժեքները, որոնց հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ ՀՀ տնտեսական ինստիտուտներն իրենց զարգացման մակարդակով առաջ են անցել տնտեսության զարգացումը բնորոշող ցուցանիշներից և նման անհամաչափ զարգացումը կարող է հանգեցնել ինստիտուցիոնալ խզման սահմանային չափերի, իսկ վատագույն սցենարի դեպքում՝ ինստիտուցիոնալ շոկի,

- կատարված որակական և քանակական հետազոտությունների արդյունքում բացահայտվել են Հայաստանի տնտեսության ինստիտուցիոնալ զարգացման առաջնահերթությունները՝ միջազգային մրցունակության բարելավման և նորարարական տնտեսություն կառուցելու հիմնախնդիրների առավելագույն շեշտադրմամբ, որպես հիմնական գերակայություններ ամրագրելով հետևյալ ուղղությունները. արդյունավետ մրցակցային միջավայրի ձևավորումը, շուկայում նոր ընկերությունների մուտքի խթանումը, ֆինանսական շուկաների զարգացումը, հետազոտությունների մրցունակ ոլորտի համար պայմանների ստեղծումը, նորարարական արդյունավետ ենթակառուցվածքների ստեղծումը, մտավոր սեփականության իրավունքի կիրառման և պաշտպանության ինստիտուտների զարգացումը, տեխնոլոգիական նորարարությունների հիման վրա տնտեսության արդիականացումը:

Հետազոտության գիտագործական և կիրառական նշանակությունը: Հետազոտության արդյունքներն ունեն ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական նշանակություն: Ատենախոսության դրույթների մի մասը, մասնավորապես՝ համաշխարհային տնտեսության համատեքստում Հայաստանի ինստիտուցիոնալ խզման վերաբերյալ հետազոտությունն արդեն իսկ օգտագործվում է ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության կողմից՝ ՀՀ ինստիտուցիոնալ մրցունակության բարձրացման քաղաքականությունը մշակելու ընթացքում, հաշվի առնելով արտաքին առևտրի բացության ցուցանիշների և նորարարությունների սերտ կապը ինստիտուցիոնալ խզման հետ:

Ատենախոսության առանձին դրույթներ կարող են օգտագործվել ՀՀ ինստիտուցիոնալ և նորարարական մրցունակությունը բարելավելու քաղաքականության մշակման, ինչպես նաև առանձին հետազոտողների կողմից՝ ՀՀ տնտեսության կարգավորող ինստիտուտների կատարելագործման վերաբերյալ հետազոտությունների ժամանակ:

Հետազոտության հիմնական արդյունքների փորձարկումը: Հետազոտությունը քննարկվել է Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի «Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ» ամբիոնի նիստում, Հայաստանում անցկացված 19 գիտաժողովներում և գիտական կոնֆերանսներում, ինչպես նաև արտերկրում ակցկացված հետևյալ գիտաժողովներում. «Интеграция экономики в систему мирохозяйственных связей» (Սանկտ-Պետերբուրգ, ՌԴ, 2004թ.), «Актуальные проблемы мирохозяйственного взаимодействия на мега-, макро, мезо и микроуровнях» (Դոնի Ռոստով, ՌԴ, 2011թ.) և «Проблемы и перспективы на развитии на сътрудничеством между странами от Югоизточна Европа в рамките на Черноморското икономическо сътрудничество» (Սվիչով, Բուլղարիա, 2012թ.):

Հետազոտության հիմնական արդյունքներն արտացոլվել են հեղինակի 48 գիտական հրապարակումներում (ներառյալ՝ 9 մեմագրություն), այդ թվում՝ 8-ը արտերկրում:

Հետազոտության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, հինգ գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից: Ատենախոսության ծավալն առանց հավելվածների կազմում է 233 էջ:

Ատենախոսության հիմնական բովանդակությունը

Ատենախոսության *Ներածությունում* հիմնավորվել են թեմայի արդիականությունն ու հրատապությունը, ներկայացվել է թեմայի ուսումնասիրվածության աստիճանը, առաջադրվել են հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, սահմանվել՝ օբյեկտը և առարկան, ձևակերպվել՝ գիտական արդյունքներն ու նորույթը, ինչպես նաև ուղենշվել են տեսական և գործնական կիրառման հնարավորությունները, ներկայացվել են աշխատանքի ծավալն ու կառուցվածքը:

Ատենախոսության **առաջին՝ «Ինստիտուտների և համաշխարհային տնտեսության զարգացման փոխկապվածության տեսագործնական հիմքերը»** գլխում ներկայացվել և գնահատվել են ինստիտուտների հիմնական խմբերը, ինստիտուտների և տնտեսական աճի փոխկապվածությունն ու հիմնական բնորոշումները, ժամանակակից տնտեսական աճի ինստիտուցիոնալ նախադրյալները, այդ թվում՝ տնտեսական աճի տեմպի և ինստիտուտների որակի փոխադարձ կապի վերաբերյալ ժամանակակից հետազոտությունները, ինչպես նաև ինստիտուցիոնալ գործոնների ազդեցությունն անցումային երկրների տնտեսական աճի վրա:

Ինստիտուտները կարելի է դիտարկել որպես ձևական և ոչ ձևական նորմերի շարք, որոնց համապատասխանելու աստիճանն ամփոփակող են կախված է տվյալ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակից: Այլ կերպ ասած՝ զարգացած երկրները, որպես կանոն, առանձնանում են ինստիտուցիոնալ միջավայրի բարձր որակով: Ոչ զարգացած ինստիտուտներ ունեցող զարգացած երկրներն աննախադեպ երևույթ են համաշխարհային տնտեսական զարգացման պատմության մեջ:

Ավելի լայն իմաստով, ինստիտուտները կարելի է դիտարկել որպես մեխանիզմների և կանոնների համախումբ, որոնք ապահովում են ռեսուրսների վերաբաշխումը, նոր ներդրումների ներգրավումը, աշխատանքային ռեսուրսների վերապատրաստումը և ձևավորում են տնտեսական արդյունավետությունը խթանող համակարգեր: Ինստիտուտները կարելի է պայմանականորեն բաժանել հետևյալ խմբերի.

- իրավական ինստիտուտներ,
- կարգավորող ինստիտուտներ,
- մարդկային կապիտալի զարգացման ինստիտուտներ,
- տնտեսական կորդինացման և ռիսկերի վերաբաշխման ինստիտուտներ³⁶:

Չեղիմակը հատուկ ուշադրություն է դարձնում տնտեսական աճի գործոններին և հնարավոր ու իրական աճի տեմպերի շեղումների պատճառներին: Դրա հետ կապված, վերլուծվում են առանձին հարցեր, որոնք վերաբերում են մի կողմից՝ շուկայական տնտեսության ինստիտուտների գործունեությանը և կառուցվածքին, մյուս կողմից՝ դրանց շրջանակներում իրականացվող քաղաքականության և գործիքների արդյունավետության միջև փոխազդեցությանը՝ հաշվի առնելով արտադրության երկարաժամկետ դինամիկայի վրա ունեցած հետևանքները:

Հատուկության որոշակի մակարդակում տնտեսական մեխանիզմները երկարաժամկետ տնտեսական աճը դարձնում են անխուսափելի: Աճի այս ինքնակարգավորիչ հատկության պատճառը արտադրողների՝ շահույթն առավելագույնի հասցնելու և սպառողների՝ լավ ապրելու օբյեկտիվ ցանկությունն է: Երկարաժամկետ հեռանկարում միևնույն մակարդակում մնացող ազգային եկամտի վերաբաշխման ճանապարհով նման խնդիր հնարավոր չէ լուծել: Այստեղ արտադրության աճ է պահանջվում:

³⁶Չեղիմակի կարծիքով, վերոնշյալ չորս ինստիտուտներն էլ իրականացնում են կարգավորման գործառույթ, որից ելնելով՝ ատենախոսության ընտրանքը չի սահմանափակվել միայն դասակարգման մեջ նշված կարգավորող ինստիտուտներով:

Ինչպես վկայում է տնտեսական աճի կանխատեսման համաշխարհային փորձը, սպասվող աճի տեմպերը սովորաբար գերազանցում են իրական արդյունքին:

Նման իրավիճակ ավելի շատ նկատվում էր հետխորհրդային երկրների անցումային շրջանի սկզբում, երբ արտադրության ու սպառման մասշտաբների և աճի տեմպերի վերաբերյալ ակնկալիքները մեծապես գերազանցեցին, ինչպես հետագայում պարզվեց, բավական զուսպ իրական արդյունքներին³⁷:

Այս իմաստով, կարելի³⁸ է արդյոք մարդկային կապիտալի զարգացման գործառույթն ամբողջությամբ թողնել մրցակցային շուկայի ինստիտուտներին: Ակնհայտ է, որ շուկայական ինստիտուտների կողմից նշված գործառույթն իրականացվելու է հիմք ընդունելով սոցիալական ոլորտի ծառայությունների նկատմամբ անհատների և կազմակերպությունների վճարունակ պահանջարկի բավարարման մախապայմանը: Ընդ որում, սոցիալական ծառայությունները (բարիքները) տրամադրվելու են մնացած ապրանքների մեկն՝ առևտրային հիմունքներով, որն անընդունելի է³⁸:

Այսօր արդեն ոչ ոք կասկածի տակ չի առնում ինստիտուտների դերը, ընդհակառակը, վերջին տարիներին այն ամեն կերպ ընդգծվել է նույնիսկ պարզամիտ նեոազատական մոտեցման նախկին կողմնակիցների կողմից, ըստ որոնց՝ շուկայի «անտեսանելի ծեռքը» ինքնին կփոխի հին ինստիտուտները: Շատ դեպքերում ամեն ինչ այնքան էլ պարզ չէ. իրոք, հին ինստիտուտները պետք է կազմաքանդվեն կամ վերանան, բայց դրանց պետք է փոխարինեն նոր ինստիտուտները, որոնց ստեղծումը դանդաղ գործընթաց է և մշտապես պահանջում է պետության միջամտություն, որն էլ հիմնարար փոփոխությունների գործընթացում կարևորագույն ինստիտուտներից մեկն է³⁹:

Չնայած ինստիտուտների հիմնարար դերին, քաղաքականությունը նույնպես անտեսել հնարավոր չէ: Նաև ակնհայտ է, որ նույնիսկ ամենաբարձրորակ ինստիտուտներն ավտոմատ կերպով լավ քաղաքականություն չեն երաշխավորում:

Անհրաժեշտ է կառուցողական կերպով օգտագործել և՛ ինստիտուտները, և՛ քաղաքականությունը: Այն երկրները, որոնց դա չի հաջողվել (Ճիչու է, դրանք շատ չեն), նույնպես շարունակել են իրենց զարգացումը: XXI դարի սկզբում մեկ շնչի հաշվով ՅՆԱ-ի մակարդակների լուրջ տարբերություններ են գրանցվում ինչպես ԵՄ շրջանակներում, այնպես էլ ԵՄ անդամ-երկրների և աշխարհի մյուս զարգացած երկրների միջև: Ներկայումս ԱՄՆ-ի ՅՆԱ-ն գերազանցում է ԵՄ-15-ի միջին ցուցանիշը ավելի քան 40%-ով: Օրինակ՝ եթե Լեհաստանի մեկ շնչի հաշվով ՅՆԱ-ն կազմում է ԵՄ-15-ի միջին ցուցանիշի մոտ 38%-ը, ապա ԱՄՆ-ի համեմատ այն կազմում է 27%⁴⁰:

Այսպիսով, հնարավոր է իրական աճի տեմպերի միջև խզումը պայմանավորված է ընտրված տնտեսական քաղաքականության թերություններով, ի տարբերություն այն քաղաքականության, որը կարող էր իրականացվել առկա կառուցվածքային, ինստիտուցիոնալ և մշակութային միջավայրում:

Այսինքն, ցանկացած կառուցվածքային, ինստիտուցիոնալ և մշակութային պայմաններում լավ տնտեսական քաղաքականության անցկացումը հնարավոր է, սակայն խնդիրն այս կամ այն երկրում կոնկրետ իրավիճակներում դրա անհամապատասխանությունն է: Եթե նույնիսկ ինչ-որ քաղաքական հայեցակարգ իրականում «աշխատել» է գործնականում, օրինակ, Չիլիում, դա դեռ չի նշանակում, որ տեղական պայմաններում դրա կիրառման արդյունքները պետք է լինեն նույնքան հաջող: Պատճառը գոյություն

³⁷ Գ. Կոլոժկո, *Политика и экономический рост*, "Вопросы экономики", N7, 2004, стр. 37-38:

³⁸ Ա. Մարկոսյան, Է. Մաթևոսյան, *Սոցիալական ինստիտուտների դերը մարդկային կապիտալի զարգացման գործում*, «Բանբեր Գայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2006, 3(9), էջ 32:

³⁹ J.Kornai, *The Role of the State in a Post-socialist Economy*. – Distinguished Lectures Series, 2001, No 6. Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management, Warsaw.

⁴⁰ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:GDP_at_current_market_prices,_2001,_2010_and_2011.png&filetimestamp=20121204113534

ունեցող ինստիտուտների և առաջարկվող քաղաքական գործիքների անհամապատասխանությունն է: Քաղաքականությունը միշտ անհրաժեշտ է գնահատել՝ ելնելով կոնկրետ պայմաններից և միայն հաշվի առնելով արդյունավետությունը:

Ինչպես հետսոցիալիստական երկրների նորագույն պատմության, այնպես էլ անցյալ դարի տնտեսական պատմության համեմատական ինստիտուցիոնալ վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ զարգացումը չի կարող ապահովվել միայն կապիտալի (խնայողություններ) ներհոսքով: Չի կարող ապահովվել նաև միայն գիտելիքների ու տեխնոլոգիայի ներմուծմամբ («գողությամբ»): Այս ամենը քիչ օգտակար է առանց արդյունավետ ինստիտուտների ներմուծման ու արմատավորման:

«Վատ» ինստիտուտները պայմաններում ներդրումային ծրագրերում նորամուծությունների չափը սահմանափակվում է: Վերնախավն («էլիտա») ունի օրենսդրորեն կամ այլ ձևերով ամրագրված մենաշնորհային իշխանություն և հակված է արգելափակելու ցամակացած նորարարական փոփոխություն՝ վախենալով կորցնել իշխանությունը⁴¹:

Պետք է նշել նաև, որ, չնայած տնտեսական աճի հետազոտություններում առաջընթացին և ինստիտուտների դերի որոշման վերաբերյալ ձեռքբերումներին, ունիվերսալ ինստիտուցիոնալ «դեդատոմս» կազմելը շատ բարդ է:

Անցյալ դարում փորձեր էին արվում զարգացած երկրների ինստիտուտները «տեղափոխել» զարգացող երկրներ, բայց դա հաջողվեց սահմանափակ թվով երկրների: Այսպես, Գ.Բերկովիցի և համահեղինակների աշխատության մեջ վերլուծվում էր իրավական համակարգի արդիականացման փորձը 39 երկրների համար: Դեղինակները գտնում են, որ բարեփոխումների արդյունքները բավարար են միայն 6 երկրներում⁴² և նշում են, որ ինստիտուտների ներմուծման հաջողության հիմնական գործոնը ներմուծվող նորմերի հարմարեցումն է տեղական պայմաններին և պատմականորեն ձևավորված ավանդույթներին⁴³:

Այսպիսով, ժամանակակից ինստիտուցիոնալ հետազոտությունները չեն առաջարկում (և մոտ ապագայում չեն կարող առաջարկել) ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների իրականացման ունիվերսալ «դեդատոմսեր»: Ըստ էության, շատ հարցեր միշտ էլ պահանջելու են տեղական պայմանների մանրակրտիտ ուսումնասիրություն:

Հետսոցիալիստական երկրներում վերափոխումներ անցկացնելու արագության և տնտեսական աճի միջև հարաբերակցությունը քաղաքականության առարկա է: Որոշ տնտեսագետներ կողմնակից են վերափոխումների հնարավոր շտապ իրականացմանը, մյուսները քննադատում են այդպիսի ռազմավարությունը, որն իր հետ կարող է բերել ոչ պարտադիր բարձր ծախսեր: Այդ վիճաբանության ամենահետաքրքիր մասը վերաբերում է քաղաքական միջոցառումների հաջորդականության որոշմանը, որոնք վերաբերում են տարբեր տեսակի վերափոխումների արագությանը⁴⁴:

Ներկայումս ընդունված է այն փաստը, որ սոցիալիստական տնտեսությունների ձևավորման սկզբնական շրջանում ինստիտուցիոնալ գործոնների դերը թերագնահատվում էր: Շուկայական տնտեսությանն անցնելու ավելի հայտնի մոտեցումները կարևոր նշանակություն էին տալիս տնտեսության ազատականացմանը, կայունությանը և մասնավորեցմանը: Այդ իսկ պատճառով բարեփոխումներից հետո տնտե-

⁴¹Ս.Մարտիոսյան, Ինստիտուտներ, ժառանգություն և տնտեսական աճ, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2011, 1(22), էջ 8:

⁴²Այդ երկրներն են՝ Ճապոնիան, Իտալիան, Հոլանդիան, Իսրայելը, Արգենտինան և Չիլին:

⁴³Berkowitz Daniel, Katharina Pistor, Jean-Francois Richard (2003) The Transplant Effect, The American Journal of Comparative Law, Vol. 51, No. 1.

⁴⁴Ս. Դավլյան, Ա. Մարկոսյան, Հ. Մարգարյան; Համակարգային և ինստիտուցիոնալ վերափոխումները անցումային երկրների տնտեսություններում, Եր., Տիգրան Մեծ, 2003, էջ 68:

սության դիմամիկայի վերլուծության սկզբնական փուլում ուշադրություն էր դարձվում կառուցվածքային գործոններին (ելակետային պայմաններ) և ազգային տնտեսական քաղաքականության առանձնահատկություններին (կառուցվածքային վերափոխումներ, կայունացում և ազատականացում) վերաբերող հարցերին: Ատենախոսությունում բննարկվել են անցումային երկրներում աճի վերականգման և խթանման վրա ինստիտուտների ազդեցությանը նվիրված բազմաթիվ աշխատանքներ:

Եթե 1990-ական թվականների երկրորդ կեսին շուկայական ինստիտուտների ամրապնդումը դիտվում էր ավելի նեղ շրջանակներում, ապա վերջին տարիներին շուկայական փոփոխությունների բարեհաջող իրականացումը բացատրվում է հիմնականում ինստիտուցիոնալ գործոններով: Ատենախոսությունում դիտարկված գրեթե բոլոր հետազոտություններում հեղինակներին հաջողվում է գտնել դրական կապ ազգային ինստիտուտների որակի և տնտեսական աճի միջև:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «Տնտեսական զարգացման ինստիտուցիոնալ բնութագրերը և ժողովրդավարության սոցիալ-տնտեսական հիմքերը համաշխարհային տնտեսությունում» գլխում վիճակագրական հետազոտության են ենթարկվել համաշխարհային տնտեսության ինստիտուցիոնալ գործոնները, վերլուծվել են ժողովրդավարության, տնտեսական աճի և տնտեսական կայունության հիմնախնդիրները, ինչպես նաև իրավունքի նորմերի, ազատության և ժողովրդավարության սոցիալ-տնտեսական հիմքերը համաշխարհային տնտեսությունում:

Համաշխարհային տնտեսության մեջ ինստիտուցիոնալ միջավայրի և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ազդեցության գնահատման անհրաժեշտությունը հիմք է տալիս անդրադառնալ աշխարհի տարբեր երկրների (երկրների խմբի) համար կատարված հետազոտություններին և պատմական միջակայքերի գնահատման միջոցով պատկերացում կազմել համաշխարհային տնտեսության ինստիտուցիոնալ հենքի վերաբերյալ:

Տնտեսական ազատության սկզբունքների հիմնավորումը հետևել է տնտեսական գործունեության զարգացմանը, դրանով իսկ դառնալով քաղաքական ազատության, այն է՝ ժողովրդավարության չալանավորված և անսպասելի արդյունքը⁴⁵:

Ավածք վկայում է, որ առանց ժողովրդավարական ինստիտուտների համակողմանի ուսումնասիրության և շուկայական տնտեսության մեջ դրանց դերի գնահատման հնարավոր չէ պատկերացնել Հայաստանի տնտեսության ինստիտուցիոնալ զարգացումն ու միջազգային մրցունակության բարելավումը:

Այսպիսով՝ անհրաժեշտություն է առաջանում ստուգելու այն հիպոթեզը, թե պատմականորեն երկար ժամանակաշրջանում (սովյալ դեպքում՝ 1820-2000թթ.) ժողովրդավարական հասարակարգը (ավելի ճիշտ՝ իրավական ժողովրդավարությունը⁴⁶) դրական վիճակագրական կապ ունի՞ արդյոք մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճի տեմպերի հետ:

Առանձնացվել են իրավական ժողովրդավարության հետևյալ տարբեր իրավիճակները՝

- ա) իրավական ժողովրդավարական պետություն (RoL Democracy),
- բ) ժողովրդավարության տարրերով իրավական պետություն (RoL&DemElements),
- գ) իրավական պետության տարրերով ժողովրդավարական վարչակարգի հիմքեր (Dem_basis&RoLElements),
- դ) ոչ ազատական ժողովրդավարություն (IllibDemocracy):

Մեղիսոնի կողմից ներկայացված մեծ թվով երկրների ու գործնականում բոլոր խոշոր տարածաշրջանների գծով առկա տվյալները թույլ են տալիս 145 երկրների

⁴⁵Хайек Фридрих Август фон, Дорога к рабству / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2005. с. 42 (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»)

⁴⁶В.Май, С.Жаворонков, К.Яновский и др., Импортёранные институты в странах с переходной экономикой: эффе́ктивность и издержки. Научные труды. №68.М.: ИЭПП, 2003, 107 с.

համար առաջ քաշել նման գնահատական (տե՛ս աղյուսակներ 1 և 2)⁴⁷:

Մոլյուսակ 1⁴⁸

Ինստիտուցիոնալ զարգացման և տնտեսական աճի գնահատման փոխականները

N	Փոփոխականի նշանակությունը	Փոփոխականի նկարագրությունը
1	2	3
1	GDPavgrowth	1820-2000 թթ. մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճի միջին տեմպը
2	StartGDP	1820 թ. շրջանի սկզբին մեկ շնչի հաշվով եկամուտը
3	DemocrTaxp	Հարկատուի ժողովրդավարության տարիների քանակը (տևող.)
4	RoLDemocracy	Երկրում իրավական ժողովրդավարության վարչակարգի տարիների քանակը (տևողությունը). ԱՄՆ, Անգլիա 1832թ. հետո, Ֆրանսիա՝ 3-րդ հանրապետությունը մինչև 1940թ. և այլն (կառավարությունը կարող է և՛ դատարանում պարտվել և՛ հեռանալ ընտրությունների արդյունքներով)
5	RoL&DemElements	Ժողովրդավարության տարրերով իրավական պետությունը (Անգլիան մինչև 1832թ, Հոլանդիան՝ XVII-XVIII դարերում, Ֆրանսիան՝ Հոլիխյան միապետության օրոք) հազվադեպ տեսակ է. իրավական պետությունում դատարանն անկախ է և կառավարությունը կարող է կորցնել իր «դեմքը» դատարանում: Տարրերը նշանակում են կանոնավոր ընտրությունների առկայություն, նշանակալի իրավասություններով խորհրդարան (հարկեր, բյուջե), քաղաքական մրցակցություն, բայց ցանկացած հարկատու չէ, որ կարող է դառնալ ընտրող կամ ընտրողների ներկայացուցչական անհավասարությունը տարբերվում է, որպես կանոն, 1 և ավելի կարգով
6	Dem_basis&RoLElements	Իրավական պետության տարրերով ժողովրդավարական ռեժիմի հիմքերը (օրինակ՝ Ռուսաստանը, Ուկրաինան, Հայաստանը, Ռումինիան 1990-ական թվականներին, նման վարչակարգերի մեծամասնությունը հետանմաց երկրներում է, որտեղ գոյություն ունի մեկ տեմպ): Ժողովրդավարության ամենատարածված ձևն է չզարգացած երկրներում:
7	IllibDemocracy	Համընդհանուր ընտրական իրավունքով ժողովրդավարական վարչակարգի հիմքեր, որպես կանոն, RoI տարրերի բացակայությամբ պարագայում (օրինակ՝ ներկայիս Վենեսուելան, Աֆրիկայում ժողովրդավարության կարճատև օրինակները)
8	Restrict Govt	Պետության (կառավարության) կամայական սահմանափակում՝ լինի դա օրենքով, թե դատարանով կամ քաղաքական մրցակցությամբ (տևողությունը՝ 5, 6, 7, 8 տարի)
9	"Relig_Peace" (Not_ethic_monotheism)	«Ոչ էթիկական միակրոնություն», ավելի պարզ՝ «աշխարհի կրոն»՝ մահմեդականությունը որպես երկրում գերակշռող կրոն
10	Judeo-protest	Ժողովրդավարության կայացման շրջանում բողոքական արժեքների գերակայությունը

Սուրբելիտիվ գնահատականների նվազեցման նպատակով շատ թե քիչ ժողովրդավարական զարգացման շրջանը բաժանվել է չորս կատեգորիաների (5-8 փոփոխականները): Նման շրջանի ընդհանուր տևողությունը (պետության սահմանափակ իշխանություն) օգտագործվել է նաև վիճակագրական վերլուծության համար և ևս տվել է նշանակալի արդյունքներ:

⁴⁷M.Maddison, The World Economy Historical Statistics. Paris OECD, 2003.

⁴⁸B.May, К.Яновский, С.Жаворонков, Д. Маслов, Институциональные предпосылки современного экономического роста – ИЭПП, 2007. с. 78.

Ինստիտուցիոնալ զարգացման և տնտեսական աճի տվյալների համադրության արդյունքները⁴⁹

№	Բացատրելի փոփոխականը	Անկախ փոփոխականներ	Ճորձակցի առժեղ անկախ փոփոխականի ռեպրոն (նրբնավորված)	Գիտարկումների վերջնական քանակը	T-վիճակագրություն	R ² -նորմավորված
1	2	3	4	5	6	7
1	GDPavgrowth	Democr&Rol	0,549	145	7,863	0,297
2	GDPavgrowth	RestrictGovt	0,582	145	8,567	0,335
3	GDPavgrowth	StartGDP	0,333	49	2,420	0,092
4	Democr&Rol	DemocrTaxp	0,869	145	20,970	0,753
5	Democr&Rol	StartGDP	0,808	49	9,412	0,646
6	GDPavgrowth	RoL Democracy; Relig Peace	0,513 -0,162	145	7,213 -2,275	0,324
7	RoL Democracy	StartGDP Judeo-protest DemocrTaxp	0,289 0,308 0,392	145	4,763 5,199 5,615	0,761
8	RoL Democracy	"Relig_Peace" DemocrTaxp	-0,107 0,792	145	-2,131 15,779	0,671

Իրավական ժողովրդավարության վարչակարգի տևողությունը բացատրվում է մեկնարկային ՅՆԱ-ով, արժեքների և հարկատուի ժողովրդավարության առկայության, ինչպես նաև մահմեդականության՝ հարկատուի ժողովրդավարության (դրամական) հետ զուգակցման ժամանակ գերակայությամբ (բացասական) (8-րդ կոռելացիա):

XX դարում ԳՏԱ արագացումը ազդել է աճի տեմպերի վրա (XIX դարում աճի 1% միջին տարեկան տեմպը միանգամայն գոհացուցիչ ցուցանիշ էր, մինչդեռ XX դարի խաղաղ ժամանակահատվածներում աճի երկարաժամկետ տեմպերը կարող էին գերազանցել 3%-ը): Ժողովրդավարական ռեժիմի և այս կամ այն իրավական նորմերի՝ տնտեսական աճի համար կարևորությունը ցուցադրելու հնարավորությունները նվազեցնող ծայրաստիճան կարևոր գործոն է նաև ներդրումների աղբյուրի պատմական ազդեցությունը:

Մինչև XIX դարի վերջը զարգացած երկրներն առանց բացառության տարբերվում էին հետամնաց երկրներից իրավական պետության փորձի ու ժողովրդավարական ղեկավարման առկայությամբ: Հենց այդ երկրներն էլ, որոնք մեծամասամբ բողոքական էին, մնացած աշխարհի համար դարձան լայն իմաստով ներդրումների աղբյուր՝ ֆինանսականից մինչև գիտական ու մարդկային կապիտալ:

Հիմնարար իրավունքի ինստիտուտները նշանակալիորեն կապված են երկարաժամկետ շրջանում տնտեսական աճի միջին տեմպերի հետ:

Ընդ որում, զարգացվածություն վաղ մակարդակներում՝ 1990թ. մեկ շնչի հաշվով ՅՆԱ-ի 2-3 հազար ԱՄՆ դոլարից էլ պակաս մակարդակում աճի տեմպերը կարող են

⁴⁹В. Май, К. Яновский, С. Жаворонков, Д. Маслов, Институциональные предпосылки современного экономического роста – ИЭПП, 2007. с. 79-80.

միանգամայն բարձր լինել ինստիտուցիանալ նախապայմանների նվազագույն հավաքածուի իրագործման դեպքում:

Ավտորիտար արդիականացման հաջողությունները հուսալի ձեռքբերումներ չեն համարվում (անգամ 1950-1990թթ.). բուռն աճի շրջանին հետևում է խորը և տևական անկումների շրջանները: Տնտեսության մեջ ավտորիտար վարչակարգերի հաջողությունները շատ ավելի զգալուն են քաղաքական ցնցումների նկատմամբ (իրավական ժողովրդավարության հետ համեմատած, նման վարչակարգերի ավելի քիչ կայունության պատճառով):

Առաջընթացն ավելի դանդաղ տեսնվել է տեղի ունենում ԱՊՀ երկրներում, որտեղ երկար տարիների ընթացքում գոյություն է ունեցել արտակարգ ուժեղ պետական վերահսկողություն կյանքի բոլոր ոլորտների նկատմամբ և որոնք հնարավորություն չեն ունեցել շուկայի կամ քաղաքակիրթ հասարակության ձևավորման համար:

Պետության սոցիալական տիպը, որը ստեղծվել էր ԽՍՀՄ-ում, կառուցվել էր մի քաղաքական հոսանքի՝ մարքս-լենինյան գաղափարախոսության հենքի վրա, որի տնտեսական համակարգը արտադրության միջոցների պետական անարդյունավետ սեփականությունն էր, պետական կառավարման զինանոցում գերակշռում էին վարչական մեթոդները, խիստ սահմանափակ էր տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական ազատությունը, համակարգում բացակայում էր զարգացման բնական շարժիչ ուժը՝ մրցակցությունը: Նման քաղաքական ու տնտեսական համակարգը կամ պետք էր երկանդրեն բարեփոխել, կամ օրինաչափորեն փոխարինվեր առավել առաջադիմական քաղաքական և տնտեսական համակարգով ու դրան համապատասխան՝ պետական կառավարման մեխանիզմով, ինչը տեղի ունեցավ 1991 թվականին⁵⁰:

Անցումը շուկայական տնտեսությանը Հայաստանում իրագործվեց ազատականացման ուղու վերաբերյալ մոտ և հեռու արտասահմանի հանձնարարականների պարզունակ տեղայնացման և (կամ) զուտ քաղաքական նպատակներ հետապնդող մոտեցումների ներդրման միջոցով: Հավուր պատշաճի չգնահատվեցին մեկնարկային տնտեսական իրողությունները, կառավարման և կառուցվածքային ձևափոխումների ասպարեզում դրսևորվեցին անիրագրելիություն և ծայրահեղականություն, որոնք չէի կարող չնպաստել հանրապետության տնտեսության փլուզմանը⁵¹:

Անցումային շրջանում, երբ շուկայական տնտեսության և իրավական պետության շուկայական ինստիտուտները և հատկապես օրենքներն ու դրանց գործադրման մեխանիզմները դեռևս կայացման փուլում են, խիստ մեծանում է հավանականությունը, որ կոռուպցիոն հարաբերությունները շատ դեպքերում կլինեն ավելի նախընտրելի, քան օրինական ճանապարհները⁵²:

Որպեսզի ժողովրդավարությունը չվերածվի բռնապետության, նոր ժողովրդավարական, այդ թվում՝ հետխորհրդային երկրները հուսալի սահմանադրության կարիք ունեն, որը հիմնված է շուկայական ազատական սկզբունքների վրա:

Ընդհանուր առմամբ, կարելի է նշել երկրում ժողովրդավարության առկայության սկզբունքորեն կարևոր երկու չափանիշներ.

- քաղաքական գործիչների սերունդ, որոնք պատրաստ են զիջել իշխանությունը և որոնց համար իշխանությունն ինքնանպատակ չէ,

⁵⁰Յու.Սուվարյան, Հայաստանում հանրային կառավարման տեսության և պատմության ուրվագծեր, «Բանբեր Երևանի պետական տնտեսագիտական ինստիտուտի», Երևան, 2004, 1, էջ28-29:

⁵¹Հ.Սարգսյան, Տնտեսական քաղաքականությունը Հայաստանում. պետության դերը, ՌԱՀԴ, Երևան, 2001, էջ15-16:

⁵²Ա.Սարգսյան, Տնտեսական համակարգի բարեփոխումները սիներգետիկ մեթոդաբանության համատեքստում, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Երևան, 2008, 1(13), էջ12:

- քաղաքական համակարգի առկայություն, որն ունակ է վերարտադրել ազգային ժողովրդավարական առաջնորդների⁵³։

Դժբախտաբար, հետխորհրդային երկրիների մեծ մասում նշված երկու ինստիտուտները բացակայում են։

Հայաստանում իշխանության եկած թիմն ունի շարժման երեք հնարավոր ճանապարհ։ Առաջին, որն ամենաճանաչվածն է, ազատական ժողովրդավարական համակարգի ստեղծում՝ իշխանությունների բաժանմամբ և ազատ շուկայով։ Սա այն է, որը հռչակվել է և իրականում չի իրականացվել։

Երկրորդ մոդելի ժամանակ ստեղծվում է ավտորիտար շուկայական համակարգ, որի դեպքում զոհաբերվում են ժողովրդավարությունը և ժողովրդավարական արժեքները, իսկ առաջին պլան են մղվում ազատականության և շուկայական տնտեսության գաղափարները (կիրառվում է մի շարք երկրներում)։

Եվ վերջապես երրորդը վարչական-պետական կապիտալիզմի ստեղծումն է՝ հիմնված ուժային մեթոդների վրա։

Դժբախտաբար, մեր ընտրությունն այսօր ընկած է երկրորդ և երրորդ մոդելների միջև և իրերի բարենպաստ դասավորության դեպքում հնարավոր կլինի ընտրել երկրորդ մոդելը։

Դրա հետ մեկտեղ, այս խնդիրը բարեփոխիչների համար գործունեության լայն դաշտ է ստեղծում ինստիտուցիոնալ վերափոխումների և ազատական տնտեսության ստեղծման համար։

Ատենախոսության երրորդ՝ «Հայաստանի տնտեսության ինստիտուցիոնալ միջավայրի ընթացիկ վիճակի գնահատումը համաշխարհային տնտեսության զարգացման համատեքստում» գլուխը նվիրված է միջազգային ցուցիչների միջոցով Հայաստանի տնտեսության ինստիտուցիոնալ զարգացման մակարդակի գնահատմանը, համաշխարհային տնտեսության զարգացման համատեքստում Հայաստանի տնտեսական և ինստիտուցիոնալ զարգացման ցուցանիշների փոխադարձ կապին, ինչպես նաև արված են որոշ եզրակացություններ Հայաստանի ժամանակակից ինստիտուցիոնալ զարգացման վերաբերյալ։

Համաշխարհային տնտեսության զարգացմանն ուղեկցող երկարաժամկետ միտումները դրսևորվում են տնտեսության միջազգայնացման գործընթացում։ Միջազգայնացումը ոչ միայն տնտեսական երևույթ է, այլև ընդգրկում է հասարակական կյանքի բոլոր կողմերը՝ ներառյալ ինստիտուցիոնալ միջավայրը⁵⁴։

Յեղիմակը միջազգային ցուցանիշների միջոցով համեմատական վերլուծության է ենթարկել Հայաստանի ինստիտուցիոնալ զարգացման միտումները 1996-2011թթ. ժամանակահատվածի համար։ Աշխատանքում հիմնականում օգտագործվում են Համաշխարհային բանկի՝ պետական կառավարման որակի (World Bank Worldwide Governance Indicators) և Transparency International-ի՝ կոռուպցիայի ընկալման (TI CPI) ինդեքսները, որոնք անհրաժեշտ են Հայաստանի և այլ երկրների ինստիտուցիոնալ դինամիկայի վերլուծության համար։

WGI ինդեքսներն ընդգրկում են պետական կառավարման 6 հիմնական ուղղություններ (214 երկրում) և արտահայտվում են հետևյալ 6 ամբողջական ցուցանիշներով.

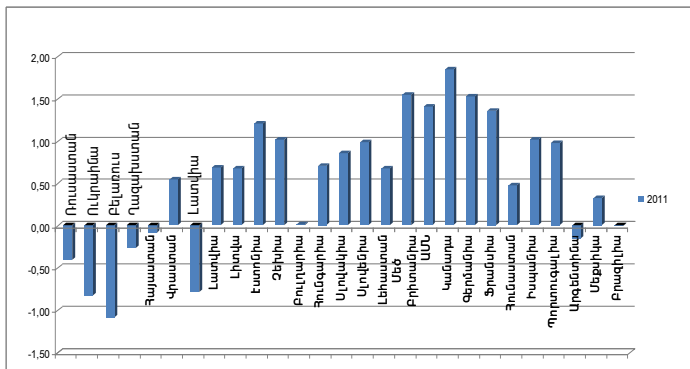
⁵³ **А. Дарбинян**, Демократия и свободный рынок: оспариваемая первичность в практике переходного периода, Материалы международной конференции «Переходные экономики в постиндустриальном мире: вызовы десятилетия» 20-21 марта 2006, <http://www.iep.ru/ru/demokratiya-i-svobodnyi-rynok-osparivayemaya-pervichnost-v-praktike-pere-odnogo-perioda-2.html>

⁵⁴ **Ա.Մարկոսյան, Գ.Նազարյան, Գ.Հախվերդյան**, Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ։ Ուսումնական ձեռնարկ երկու մասով/ Աշոտ Մարկոսյան, Գրիգոր Նազարյան, Դավիթ Հախվերդյան; Մասն. խմբ.։ Ատոմ Վարդանյան. - Եր.։ ԵՃՇՊՅ, 2012. Սաա 1. էջ 99։

1. պետական կառավարման մարմինների արդյունավետությունը (government effectiveness),
2. կարգավորող ինստիտուտների որակը (regulatory quality),
3. իրավական ինստիտուտների որակը (rule of law),
4. հակակոռուպցիոն վերահսկողությունը (control of corruption),
5. քաղաքացիների իրավունքները և պետական մարմինների հաշվետու լինելը (voice and accountability),
6. քաղաքական կայունությունը և բռնության/ահաբեկչության բացակայությունը (political stability and absence of violence)⁵⁵:

Պետական կառավարման մարմինների արդյունավետության ցուցանիշի գծով 2011թ. առաջատար էին Ֆինլանդիան (2.25), Դանիան (2.17), Սինգապուրը (2.16) և Շվեդիան (1.96): Հայաստանը գտնվում էր 104-րդ տեղում (-0.09): Ընդհանուր առմամբ, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Հայաստանում գրանցվել է ինդեքսի չնչին աճ: Ընդ որում, 2000թ. ինդեքսը նվազել էր՝ կազմելով -0.57: Հետագայում, սկսած 2002թ., նկատվում էր ցուցանիշի անկայուն աճի միտում: 2009թ. ցուցանիշը հասավ առավելագույն կետին՝ 0.00, սակայն 2010-2011թթ. այդ միտումը սկսեց փոխվել:

Ընդհանուր առմամբ, գծապատկեր 1-ում պատկերված երկրների համեմատ Հայաստանի ինդեքսը ցածր է, որը վկայում է պետական կառավարման ոչ բավարար արդյունավետության մասին: Պետք է նշել, որ ընտրված երկրների խմբում բացասական արժեքներ ունեն միայն ԱՊՀ և Լատինական Ամերիկայի որոշ երկրների ինդեքսները, ընդ որում, Հայաստանը զերազանցում է միայն Ադրբեյջանին, Ռուսաստանին, Ուկրաինային, Բելառուսին և Ղազախստանին:

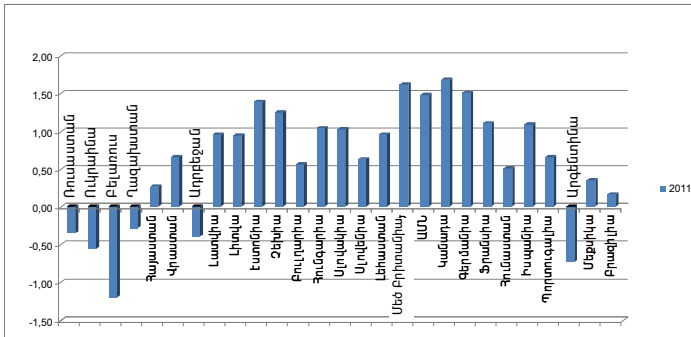

Գծապատկեր 1. Հայաստանի պետական կառավարման մարմինների արդյունավետության ինդեքսը երկրների հիմնական խմբի համեմատությամբ

Կարգավորող ինստիտուտների որակով 2011թ. ամենաբարձր ցուցանիշներն ունեին Դանիան (1.93), Նոր Չեխիան (1.91) և Հունգրիան (1.88): Հայաստանը 91-րդ տեղում էր 214 երկրների շարքում (0.26): Դա բավականին ցածր ցուցանիշ է Արևելյան Եվրոպայի երկրների համեմատ: Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածի վերջում Հայաստանի ցուցանիշը մեծ էր ԱՊՀ երկրների համեմատման ցուցանիշներից,

⁵⁵WGI բոլոր ինդեքսները գտնվում են -2.5-ից 2.5 միջակայքում, ընդ որում, որքան մեծ է ինդեքսի արժեքը, այնքան պետական կառավարման որակը բարձր է: Քաղաքացիների իրավունքների և պետական մարմինների՝ հաշվետու լինելու, ինչպես նաև քաղաքական կայունությունը և բռնության/ահաբեկչության բացակայությունը բնորոշող ինդեքսների միջերկրային հետազոտությունը բերված է առեմախոսությունում:

փոքր՝ Վրաստանից, և փաստորեն, ավելի ցածր էր մնացած երկրների համեմատ: Պետք է նշել, որ ԱՊՀ և Արևելյան Եվրոպայի երկրներից Ռուսաստանում, Ռկրաիմա-յում և Ղազախստանում նկատվել է ցուցանիշի անկում, ընդ որում, ամենամեծ անկումն ուներ Ռկրաիման: Բուլղարիայում, հակառակը, նկատվել է ինդեքսի աճ, որը 1996-2011թթ. կազմել է շուրջ 0.7 միավոր: Հայաստանում ինդեքսն ունի ամկայուն աճի միտում, որն առավելագույնի հասավ 2010թ. (0.3): Ընդհանուր առմամբ, 1996թ. համեմատ Հայաստանի ցուցանիշն աճել է շուրջ 0.6-ով (տես գծապատկեր 2):

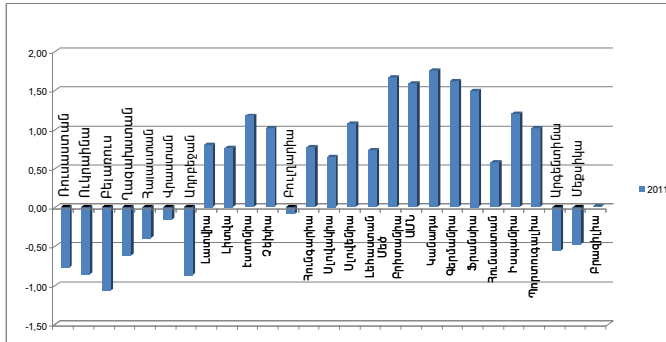
Գծապատկեր 2. Հայաստանի կարգավորող ինստիտուտների որակի ինդեքսը երկրների հիմնական խմբի համեմատությամբ, 2011թ.

Համեմատելով երկրների հիմնական խմբի հետ՝ կարելի է նշել, որ Հայաստանում կառավարման որակը զգալիորեն զիջում է Բալթյան երկրների կառավարման որակին, ինչպես նաև Արևելյան Եվրոպայի երկրներին:

Իրավական ինստիտուտների որակի ցուցանիշով 2011թ. առաջատարներ էին Ֆինլանդիան (1.96), Շվեդիան (1.95), Դանիան (1.92): Հայաստանը գրավում էր 121-րդ տեղը (-0.41), որը միջին ցուցանիշ է ուսումնասիրվող անցումային տնտեսությամբ երկրների շարքում: Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածի ամբողջ ընթացքում Հայաստանն առաջ էր ԱՊՀ երկրների մեծ մասից, զիջում էր Վրաստանին (-0.16), սակայն դիտարկվող ժամանակաշրջանում այդ ցուցանիշն, ըստ էության, չի փոխվել (-0.49-ից մինչև - 0.41): ԱՊՀ երկրներից առավելագույն առաջընթացն ապահովել է Ղազախստանը (մոտ 0.6 միավոր), իսկ վատագույն ցուցանիշը պատկանում է Բելառուսին (-1.08):

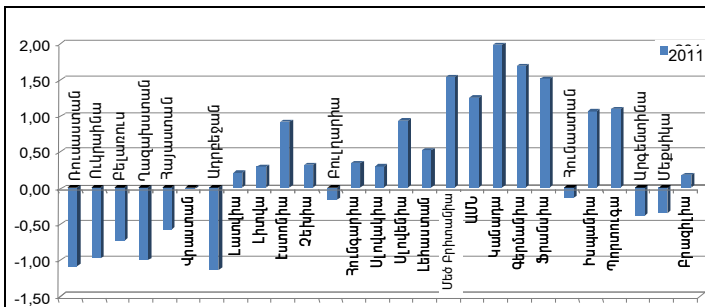
Գծապատկեր 3-ից երևում է, որ իրավական ինստիտուտների որակի ցուցանիշով Հայաստանն առաջ է միայն ԱՊՀ երկրներից և նշանակալիորեն զիջում է երկրների մեծ մասին:

Հակակոռուպցիոն վերահսկողությունը 2011թ. ամենաարդյունավետն իրականացվել է Դանիայում (2.42), Նոր Զելանդիայում (2.33) և Շվեդիայում (2.22): Հայաստանը գտնվում էր 143-րդ տեղում 214 երկրների շարքում (-0.58): Հատկանշական է, որ դիտարկվող ժամանակաշրջանում Հայաստանի ցուցանիշը նվազել է 0.11 միավորով: Ընդ որում, հետխորհրդային երկրներից (բացառությամբ Բալթյան երկրների) Հայաստանը զիջում է միայն Վրաստանին (2011թ.՝ -0.02), սակայն մյուս ցուցանիշների աճի համատեքստում հակակոռուպցիոն վերահսկողության ցուցանիշի վատթարացումը խոսում է ոչ ներդաշնակ ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների մասին: Վրաստանում այս ցուցանիշը թռիչքաձև աճ է ապահովել (-1.39-ից մինչև -0.02), իսկ մյուս երկրներում այն հիմնականում կայուն էր 1996-2011թթ. ընթացքում, Ռուսաստանի ինդեքսն աճել է 0.082-ով:

Գծապատկեր 3. Հայաստանի իրավական ինստիտուտների որակի ինդեքսը երկրների հիմնական խմբի համեմատությամբ 2011թ.

Եթե 2011թ. Հայաստանը համեմատենք երկրների հիմնական խմբի հետ, ապա կունենանք նույն պատկերը, որը ստացվել էր իրավական ինստիտուտների որակի ցուցանիշի վերլուծության ժամանակ, որը վկայում է այս երկու ինստիտուցիոնալ բնութագրիչների միջև սերտ կապի մասին (տես՝ գծապատկեր 4):

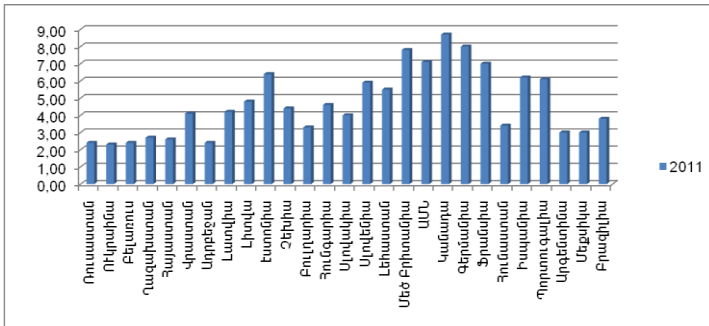

Գծապատկեր 4. Հայաստանի հակակոռուպցիոն վերահսկողության ինդեքսը երկրների հիմնական խմբի համեմատությամբ 2011թ.

Կոռուպցիայի ընկալման ցուցանիշի (Transparency International)⁵⁶ 2011թ. տվյալներից ելնելով (տես՝ գծապատկեր 5)՝ կարելի է ասել, որ պատասխանատուների գնահատած կոռուպցիայի մակարդակի և երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման միջև գոյություն ունի հակադարձ կապ: ԱՊՀ երկրների վարկանիշը 2-3 է, մինչդեռ Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրների (բացի Մակեդոնիայից) վարկանիշը 4-ից բարձր է: Լատինական Ամերիկայի երկրների վարկանիշը կազմում է 3-3.5, իսկ զարգացած երկրների վարկանիշը 7-ից բարձր է:

Եթե վերլուծենք իրավիճակի զարգացման դինամիկան, ապա կարելի է ասել, որ Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ պատկերացումները բավականին հստակ են: 1999-2008թթ. կայուն տնտեսական աճը ոչ մի կերպ չի բարելավել իրավիճակը կոռուպցիայի ոլորտում: Ավելին, 2004-2007թթ. նկատվում էր իրավիճակի վատթարացում և եկամուտների եական աճը ոչ մի կերպ չէր կրճատել կոռուպցիայի մակարդակը:

⁵⁶Ինդեքսի արժեքը տատանվում է 0-10 միջակայքում: Տե՛ս <http://www.transparency.org>:

Գծապատկեր 5. Կռուռացիայի ընկալման ինդեքսը երկրների հիմնական խմբի համեմատությամբ, 2011թ.

Չայնաստանում ինստիտուցիոնալ և տնտեսական զարգացման միջև խզումը ժամանակի ընթացքում մեծանում է: Օրինակ, Transparency International -ի կռուռացիայի ինդեքսը ցույց է տալիս, որ 1996թ. Չայնաստանում եկամուտների մակարդակն ավելի շատ էր համապատասխանում ինստիտուցիոնալ զարգացման մակարդակին, քան 2011թ., երբ եկամուտներն էականորեն աճել էին, իսկ ինստիտուտների որակը գրեթե չէր փոխվել, որի հետևանքով խզումը մեծացավ:

Օգտագործելով Համաշխարհային Բանկի WGI հաշվետվության տվյալները⁵⁷, ինչպես նաև Ե.Գայդարի անվան տնտեսական քաղաքականության ինստիտուտի (նախկինում՝ Անցումային տնտեսության ինստիտուտի) հետազոտությամբ⁵⁸ ստացված ռեգրեսիայի արդյունքները, կարելի է եզրակացնել, որ բացառությամբ կարգավորող ինստիտուտների որակի ցուցանիշի, մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի աճին (մինչև 4000 ԱՄՆ դոլար) համապատասխանում է ավելի բարձր ինստիտուցիոնալ միջավայր (քան գոյություն ունի իրականում) ըստ հետևյալ ցուցանիշների.

- պետական կառավարման մարմինների արդյունավետության ցուցանիշ, որն առնվազն պետք է կազմի 0.09 (Թաիլանդի, Մոնտենեգրոյի, Պանամայի ցուցանիշն է), մինչդեռ Չայնաստանի ցուցանիշը -0.08 է,
- կարգավորող ինստիտուտների որակի ցուցանիշ. պետք է կազմի 0.18 (Բրազիլիայի ցուցանիշն է), Չայնաստանի ցուցանիշը կազմում է 0.26,
- իրավական ինստիտուտների որակի ցուցանիշ. պետք է կազմի 0.09 (Հարավաֆրիկյան Հանրապետության, Գրենադայի, Թուրքիայի ցուցանիշն է), ՀՀ ցուցանիշը ընթացիկ արժեքը -0.4 է,
- հակակոռուպցիոն վերահսկողության արդյունավետության ցուցանիշ. պետք է կազմի 0.08 (Թուրքիայի, Օմանի, Քուվեյթի մակարդակ), իսկ ՀՀ ցուցանիշի ընթացիկ արժեքն է -0.58:

Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի և ինստիտուտների զարգացման մակարդակի միջև նմանատիպ հարաբերակցությունը դեռ չի ապացուցում, որ Չայնաստանում չի կարող տնտեսական աճը շարունակվել: Սակայն այդպիսի հարաբերակցությունը պատկերավոր ապացույցն է այն փաստի, որ ավանդական մոդելների շրջանակներում եկամուտների աճի և ինստիտուտների որակի միջև խզման ավելացում, որպես կանոն չի նկատվում: Այդպիսի խզման դեպքում կայուն տնտեսական զարգացումը

⁵⁷The Worldwide Governance Indicators, 2012 Update, *Aggregate Indicators of Governance 1996-2011*, www.govindicators.org

⁵⁸Տե՛ս, մասնավորապես, Анализ институциональной динамики в странах с переходной экономикой /Л.М. Фрейнкман, В.В. Дашкеев, М.Р. Муфтяхетдинова – М.: ИЭПП, 2009. с. 61-75.: ил. – (Научные труды / Ин-т экономики переход. периода; №126).–ISBN 978-5-93255-273-5.

վիճակագրորեն ընչ է հավանական, հատկապես ավանդական տնտեսական մոդելների շրջանակներում:

Ատենախոսության չորրորդ՝ «ՀՀ տնտեսության ինստիտուցիոնալ միջավայրի տնտեսամաթեմատիկական գնահատականը» գլխում վերլուծվել է ՀՀ տնտեսության ինստիտուցիոնալ խզումը համաշխարհային տնտեսական զարգացման համատեքստում, ՀՀ համեմատական ինստիտուցիոնալ զարգացման դինամիկան հետազոտվել է մոդիֆիկացված գրավիտացիոն մոդելի կիրառմամբ, ինչպես նաև գնահատվել են Հայաստանի տնտեսության ինստիտուցիոնալ զարգացման հնարավորությունները 1996-2011 թթ. ժամանակաշրջանի համար:

Տնտեսության և ինստիտուտների զարգացումը պահանջում է այդ գործընթացների ներդաշնակ ընթացք՝ չխոչընդոտելով մեկի կամ մյուսի արդյունավետությունը: Այս տեսանկյունից, անհրաժեշտություն է առաջանում պարզելու ՀՀ-ում տնտեսական ինստիտուտների և տնտեսական զարգացման համաչափությունը՝ միջերկրային համատեքստում:

Ազգային ինստիտուտների որակական տարբերությունների չափման համար հեղինակը ներմուծում է երկու երկրների միջև «ինստիտուցիոնալ խզում» հասկացությունը: Ինստիտուցիոնալ խզումը i և j երկրների միջև ($InstDist_{ij}$) սահմանվում է որպես տարածության մեջ WBWGI պետական կառավարման որակի ինդեքսների կետերի միջև հեռավորություն⁵⁹ (1): Այս ինդեքսների ընտրությունը պայմանավորված է նրանով, որ, ի տարբերություն այլընտրանքային ցուցիչների, դրանց բնորոշ է ընտրանքի ծավալի լավագույն համադրություններից մեկը (այդ թվում՝ ըստ ներկայացված անցումային տնտեսությունների) և ժամանակի մեջ ձգվածությունը:

$$InstDist_{ij} = \sqrt{\sum_{n=1}^N (Inst_{i,n} - Inst_{j,n})^2} \quad (1)$$

որտեղ՝ $Inst_{i,n}$ – երկրի համար n WBGI ինդեքսի մեծությունն է, որտեղ $n=1.....4$ (կամ 6): $InstDist_{ij}$ – i և j երկրների միջև ինստիտուցիոնալ խզումն է:

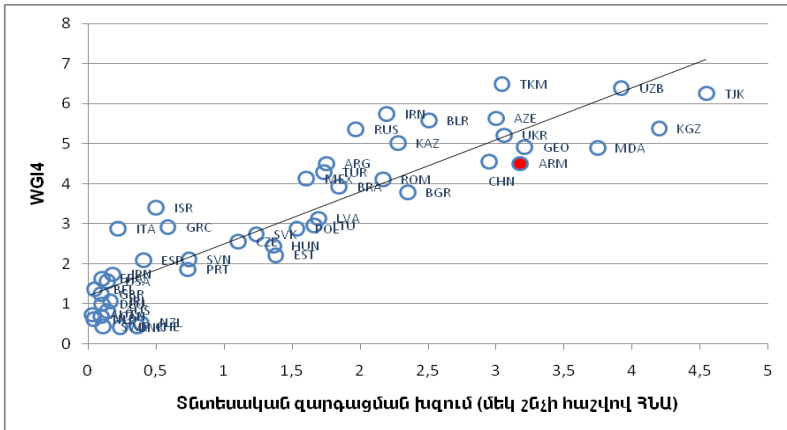
Հետազոտության մեջ դիտարկվում է ինստիտուցիոնալ խզման գնահատման երկու տարբերակ՝ կախված օգտագործված WBWGI ինդեքսների քանակից: Առաջին տարբերակը հիմնվում է 4 ինդեքսների վրա ($N=4$) և ներառում է հետևյալ բաղկացուցիչները. 1) պետական կառավարման մարմինների արդյունավետությունը, 2) կարգավորող ինստիտուտների որակը, 3) իրավական ինստիտուտների որակը, 4) հակակոռուպցիոն վերահսկողությունը: Երկրորդ տարբերակում օգտագործված են WBGI-ում ներառված բոլոր 6 ինդեքսները ($N=6$): Ի լրումն 4 սկզբնական ինդեքսների, ավելացված են. 5) քաղաքացիների իրավունքը և պետական մարմինների հաշվետու լինելը, 6) քաղաքական համակարգի կայունությունը և բռնության բացակայությունը:

Ինստիտուցիոնալ խզման՝ հեղինակի գնահատականները կառուցվել են այն երկրների համար, որոնց մոտ չկան բացթողումներ WBGI-ում ներառված 4 կամ 6 ինդեքսներում: Քաղաքական բաղկացուցիչների գծով առկա են ավելի մեծ թվով բացթողումներ, որի արդյունքում 4 բաղկացուցիչով տարբերակը ներկայացված է ուսումնասիրությունների որոշակիորեն մեծ քանակով, քան՝ 6 բաղկացուցիչով: Ուսումնասիրությունների ավելացումը թույլ է տալիս բարելավել վիճակագրական գնահատականների որակը:

Քանի որ տնտեսական ինստիտուտների զարգացման գնահատականները փաստում են, որ Ֆինլանդիան դիտարկվող 1996-2011թթ. հանդիսացել է հիմնական առաջատար երկիրը, ապա վերոնշյալ հիմնախնդրի քննարկումը կիրականացվի

⁵⁹ Kaufmann Daniel, Aart Kraay, Massimo Mastruzzi (2007) "Governance Matters VI: Governance Indicators for 1996-2006". World Bank Policy Research Working Paper 4280.

տարբեր երկրների՝ Ֆինլանդիայի նկատմամբ ունեցած ինստիտուցիոնալ խզման (WGI4 և WGI6 ինդեքսներով) և համապատասխան տնտեսական զարգացման խզման համատեքստում: Այսպես, 1996–2011թթ. ինստիտուցիոնալ խզման WGI4 ինդեքսի միջին զնահատականներով Հայաստանը զգալիորեն զիջում է դիտարկվող 48 երկրների միջին ցուցանիշին, թեև ԱՊՀ տարածաշրջանի երկրների շարքում առաջատարների թվում է (տես՝ գծապատկեր 6):

Գծապատկեր 6. Տնտեսական և ինստիտուցիոնալ խզում (4 բաղադրիչներով WGI4 ինդեքս), 1996–2011թթ. (միջին)

Անդրադառնալով տնտեսական զարգացման և ինստիտուցիոնալ խզման համադրությանը (տես՝ գծապատկեր 6), պետք է փաստել, որ Հայաստանը 1996–2011թթ. միջին ցուցանիշներով գտնվում է տնտեսական և ինստիտուցիոնալ զարգացման համաչափության առանցքից ներքև, ինչը վկայում է ինստիտուցիոնալ ավելի ցածր խզում՝ տնտեսական խզման համեմատությամբ. ասել է, թե՛ ինստիտուտների զարգացումն առաջ է ընկել տնտեսական առաջընթացից: Համեմատության համար նշենք, որ ինստիտուցիոնալ խզման գրեթե համադրելի ցուցանիշներ ունեցող Չինաստանը, Արգենտինան և Թուրքիան բնութագրվում են ավելի ցածր տնտեսական խզման զնահատականներով, մինչդեռ, նույն ինստիտուցիոնալ բնութագրով երկրներից Հայաստանը տնտեսապես ամենահեռացվածն է առաջատար Ֆինլանդիայից: Պետք է փաստել, որ 6 բաղադրիչներով ինստիտուցիոնալ խզման ինդեքսի վերլուծությունը ևս ապահովում են լիովին համադրելի արդյունքներ:

Անդրադառնալով ժամանակի մեջ Հայաստանի հարաբերական դիրքի փոփոխությանը, հարկ է նշել, որ 1996–2011թթ. Հայաստանում սովորաբար դիտարկվել է առավել բարենպաստ ինստիտուցիոնալ միջավայր՝ տնտեսական զարգացման հետ համեմատության մեջ: Մինչդեռ, օրինակ՝ Վրաստանը, եթե 1996թ. բնութագրվում էր ավելի մեծ ինստիտուցիոնալ խզմամբ, ապա արդեն 2011թ. ցուցանիշներով տնտեսության զարգացումը հետ էր մնում տնտեսական ինստիտուտների առաջընթացից:

Համաշխարհային տնտեսության հնարավոր զարգացումների բացատրությունը պահանջում է նոր մոտեցումներ, որպեսզի հաշվի առնվեն երկրների առանձնահատկությունները, դրանցից բխող օրինաչափություններն ու կախվածությունները: Մասնավորապես, հաշվի առնելով արտաքին առևտրի զգայունությունը՝ կարելի է ենթադրել, որ այդ կապի բացահայտումն օգտակար կլինի ոչ միայն տնտեսության ու-

տուննասիրության համար, այլև քաղաքական իրադարձությունների անդրադարձե-
րի տեսակետից⁶⁰:

Տվյալ դեպքում երկրների միջև ինստիտուցիոնալ տարբերությունների բացա-
հայտման փորձ է արված արտաքին առևտրի գրավիտացիոն մոդելի օգնությամբ:
Մոդելը բացի ՅՆԱ-ի միջերկրային տարբերություններից լրացուցիչ հաշվի է առնում
նաև ինստիտուցիոնալ դինամիկայի մի շարք նշանակալի գործոններ:

Գրավիտացիոն մոդելն առաջին անգամ կիրառվել է արտաքին առևտրի հետա-
զոտման համար՝ Յ.Թինբերգենի⁶¹ կողմից: Մոդիֆիկացված գրավիտացիոն մոդելի
ֆունկցիոնալ ձևը (2) բերված է ստորև.

$$F_{ij} = G^*(M_i^*M_j)/Dist_{ij} \quad (2)$$

որտեղ՝ F_{ij} -ն՝ արտաքին տնտեսական հոսքերն են, օրինակ, i և j երկրների արտա-
հանման և ներմուծման գումարն է, M_{ij} -ն՝ տնտեսական զանգվածներն են,
օրինակ, i և j երկրների ՅՆԱ-ն, $Dist_{ij}$ -ն՝ i և j երկրների միջև աշխարհա-
գրական հեռավորությունն է, G -ն՝ գրավիտացիոն հաստատունն է:

Չեղինակն առաջարկում է օգտագործել գրավիտացիոն մոդելը ոչ թե գործընկեր
երկրների արտաքին առևտրաշրջանառության վերլուծության, այլ դրանց ինստի-
տուցիոնալ զարգացման տարբերությունների հետազոտության համար: Ենթադր-
վում է, որ հիմնական տնտեսական ինստիտուտների որակի միջպետական տարբե-
րություններն անմիջականորեն կապված են այնպիսի բազային պատմաաշխարհա-
գրական գործոնի հետ, ինչպիսին է պետությունների միջև հեռավորությունը:

Գրավիտացիոն մոդելի ընտրությունը հենց բացատրվում է նրանով, որ փոխա-
դարձ առևտրի զարգացումը նպաստում է առևտրային գործընկեր երկրներում ինս-
տիտուտների մերձեցմանը: Այդ պատճառով, երկրների միջև առևտրաշրջանառու-
թյան մակարդակների տարբերությունները բացատրող գործոնները կարող են օգնել
նաև հիմնական տնտեսական ինստիտուտների որակի գծով զրանցվող տարբերու-
թյունների բացատրմանը:

Այդպիսով, ինստիտուցիոնալ զարգացման միջպետական տարբերությունները
մոդելում բացատրվում են հետևյալ կետերի օգնությամբ՝

- երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների տարբերություններով,
օրինակ, մեկ շնչի հաշվով ՅՆԱ-ի ցուցանիշով,
- երկրների միջև աշխարհագրական հեռավորությամբ,
- միջպետական առևտրային տարբերությունները բնութագրող փոփոխականնե-
րով: Վերջիններս հաշվի են առնվում առևտրային բացության ցուցանիշների
տարբերությունների միջոցով (արտաքին առևտրաշրջանառության հարաբերու-
թյունը ՅՆԱ-ին):

Գրավիտացիոն մոդելի մոդիֆիկացված տարբերակը, որը հիմք կհանդիսանա
հետագա վերլուծությունների համար, ներկայացվում է հետևյալ տեսքով.

$$\ln InstDist_{ij} = \log(GDP_Ci/GDP_Cj) + \log(Dist_{ij}) + tradeopen_{ij} \quad (3)$$

որտեղ՝

$\log(GDP_Ci/GDP_Cj)$ - ն՝ i և j երկրների միջև զնոդունակության համարժեքով
հաշվարկված մեկ շնչի հաշվով ՅՆԱ-ների հարաբերությունն է: Բոլոր հարա-
բերությունների համարիչում համադրելի տվյալների ստացումն ավելի կա-
րևոր է մեկ շնչի հաշվով ՅՆԱ-ի առավել մեծ արժեք ունեցող երկրի համար,
քան դիտարկվող i և j երկրներից երկրորդի համար: Փոփոխականը ներ-

⁶⁰ Տ.Թորոյան, Լ.Չարությունյան, Քաղաքական գործոնների ազդեցությունը անցումային երկրների տնտե-
սական ցուցանիշների վրա, «Բանբեր Երևանի պետական տնտեսագիտական ինստիտուտի», Երևան, 2005,
2(5), էջ 28:

⁶¹ Tinbergen Jan (1962) Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy, Twentieth Century Fund

կայացված է լոգարիթմական բացարձակ արժեքով: $\log(\text{Dist}_{ij}) - G^i$ և j երկրների միջև աշխարհագրական հեռավորությունն է՝ լոգարիթմական տեսքով⁶²: *trade openij* – G^i ՝ արտաքին առևտրային բացության (արտաքին առևտրաշրջանառության հարաբերությունը ՀՆԱ-ին) տարբերությունների մեծություններն են i և j երկրների միջև:

Այսպիսով, վերոնշյալ տեսքի գրավիտացիոն մոդելը կօգտագործվի հետևյալ հիպոթեզների ստուգման և քննարկման համար.

- ՀՀ ինստիտուցիոնալ խզման բացատրությունը պայմանավորող գործոնների (տնտեսական զարգացվածություն, աշխարհագրական հեռավորություն, արտաքին առևտրի բացվածություն) և դրանց հարաբերական դերակատարության բացահայտում,
- առաջատար ինստիտուտներ ունեցող երկրներից (տվյալ դեպքում՝ Ֆինլանդիայից) ՀՀ և այլ երկրների տնտեսական ինստիտուտների հեռացվածության գործոնային բացատրություն,
- գնահատել երկրների, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության, ինստիտուցիոնալ միջավայրի փաստացի իրավիճակի համապատասխանությունը դրա զարգացման օբյեկտիվ պայմաններին և հնարավորություններին:

ՀՀ ինստիտուցիոնալ խզումը բացատրելու համար գնահատվել է գրավիտացիոն մոդելի օրինակ, Հայաստանի՝ 48 երկրների համապատասխան ցուցանիշներից շեղումների տվյալներով: Գնահատվել են մոդելի 4 հիմնական հատուկացումներ՝ 4 և 6 բաղադրիչներով ինստիտուցիոնալ խզման ինդեքսներով՝ ներառյալ համապատասխան միջհատվածային (cross-section) տարբերակները (տե՛ս աղյուսակ 3):

Ընդհանուր առմամբ, գնահատման արդյունքները վկայում են կառուցված մոդելների բավականին բարձր բացատրող հատկություններով. բոլոր մոդելներում ճշգրտված R^2 գործակիցը գտնվում է 0.65-0.72-ի շրջանակներում: Միևնույն ժամանակ, գնահատականների կայունության մասին են վկայում նաև վերոնշյալ 4 տարբեր հատուկացումներով տարբերակների գնահատման գրեթե համադրելի արդյունքները: Այս ամենը փաստում է այն մասին, որ ներկայացված գրավիտացիոն մոդելը կարող է կիրառվել ՀՀ ինստիտուցիոնալ խզման բացատրության գործում, չնայած չդիտարկված այլ գործոնների առկայության փաստին:

Առաջատար ինստիտուտներ ունեցող երկրներից (տվյալ դեպքում՝ Ֆինլանդիայից) ՀՀ տնտեսական ինստիտուտների հեռացվածության գործոնային բացատրության նպատակով ևս կիրառվել են գրավիտացիոն մոդելի 4 տարբեր հատկացումներ (տե՛ս աղյուսակ 4):

Կառուցված մոդելները հանդես են գալիս բավականին բարձր բացատրող հատկություններով՝ ճշգրտված R^2 գործակիցը տատանվում է 0.81-0.83-ի շրջանակներում: Սա փաստում է տվյալ խնդրի լուծման ուղղությամբ գրավիտացիոն մոդելների բարձր կարողության մասին: Անդրադառնալով տարբեր գործոնների դերակատարությանը, պետք է փաստել տնտեսական զարգացման խզման գործոնի վիճակագրորեն և տնտեսագիտորեն էական նշանակությունը՝ երկրների ինստիտուցիոնալ խզման բացատրության գործում. բացահայտված արդյունքները համընկնում են գրաֆիկական վերլուծության արդյունքների հետ՝ փաստելով, որ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ների միջև առկա տարբերությունների 10% կրճատումը ապահովում է ինստիտուցիոնալ խզման 0.13-0.16 կետով նվազում: Ստացված գնահատականները զգալիորեն գերազանցում են ՀՀ ինստիտուցիոնալ խզման մոդելներում գնահատված գործակիցներին, ինչը փաստում է Հայաստանում՝ աշխարհի մյուս երկրների (տվյալ

⁶² Աշխարհագրական հեռավորության աղբյուրները՝ <http://www.cepii.fr/anglaisgraph/bdd/distances.htm>

դեպքում՝ ընտրանքի 48 երկրների) համեմատությամբ միջինում տնտեսական և ինստիտուցիոնալ զարգացման ավելի ցածր փոխկապվածության մասին:

Աղյուսակ 3

Հայաստանի ինստիտուցիոնալ խզման գրավիտացիոն մոդելը

	WGI4_A	WGI4_C	WGI6_A	WGI6_C
1	2	3	4	5
GDPc ratio	0.914*** (31.57)	0.940*** (31.72)	1.114*** (34.05)	1.177*** (36.20)
dist weight	-0.125*** (-3.29)	-0.147*** (-3.82)	-0.074* (-1.73)	-0.121*** (-2.91)
trade open	-0.115** (-2.03)	-0.067 (-1.17)	-0.204*** (-3.20)	-0.114* (-1.81)
d1998		-0.278		-0.411
d2000		0.072		-0.191
d2002		0.024		-0.197
d2003		-0.071		-0.217
d2004		-0.201		-0.318
d2005		-0.172		-0.200
d2006		-0.066		-0.078
d2007		0.083		0.164
d2008		0.225		0.334
d2009		0.212		0.382
d2010		0.042		0.254
d2011		0.100		0.296
_cons	1.497*** (5.30)	1.616*** (5.73)	1.392*** (4.35)	1.654*** (5.34)
R ²	0.653	0.666	0.695	0.724
R ² _a	0.651	0.657	0.694	0.717
N	619	619	619	619
F	315.89	80.20	468.65	105.55
P	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Ծանոթություն: Աղյուսակներ 3-ում և 4-ում բերված են գործակիցների մեծությունները, նրանց ներքևում փակագծերում բերված են t-վիճակագրի մեծությունները: Աստղանիշերով նշված են նշանակալիության մակարդակը: *-p-մեծությունը<0,1, **-p- մեծությունը<0,05, ***- p- մեծությունը<0,01:

WGI6 – որպես կախյալ փոփոխական օգտագործվում է 6 բաղկացուցիչից կազմված ինստիտուցիոնալ ինդեքսը,

WGI4 - որպես կախյալ փոփոխական օգտագործվում է 4 բաղկացուցիչից կազմված ինստիտուցիոնալ ինդեքսը,

GDPc ratio – i և j երկրներում մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի մեծազույն ցուցանիշի և փոքրազույն ցուցանիշի հարաբերակցության լոգարիթմ,

d1998 – d2011 – կեղծ-փոփոխական առանձին տարիների համար:

Անդրադառնալով աշխարհագրական հեռավորության ցուցանիշին, պետք է նշել, որ ի տարբերություն Հայաստանի համար կառուցված մոդելների, սույն տարբերակում աշխարհագրական հեռացվածությունը տնտեսագիտորեն և վիճակագրորեն նշանակալի ազդեցություն է ունենում ինստիտուցիոնալ խզման վրա. մոտ գտնվող երկրները նկարագրվում են սնանատիպ ինստիտուցիոնալ բնութագրիչներով: Նշանակալի և էականորեն բարձր ազդեցության գործակիցներ են արձանագրում առևտրի բացության ցուցանիշները՝ փաստելով, որ առևտրի բացության 1% աճը կարող է հանգեցնել 0.37-0.46 միավորով ինստիտուցիոնալ խզման նվազման:

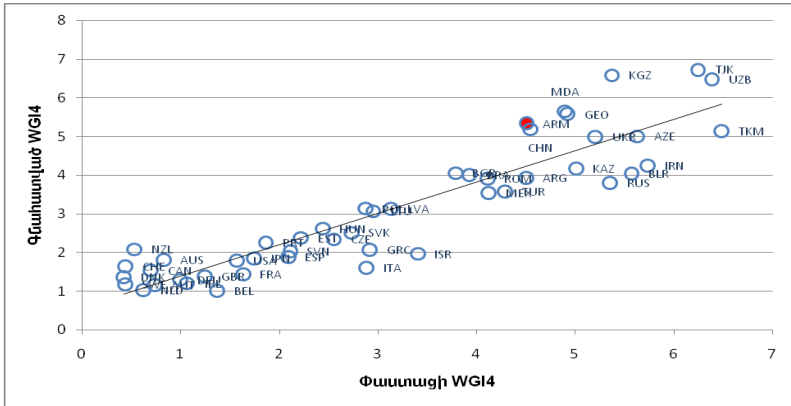
Ֆինլանդիայից ունեցած ինստիտուցիոնալ խզումների բացատրության գրավիտացիոն մոդելը

	WG14 A	WG14 C	WG16 A	WG16 C
1	2	3	4	5
GDPc ratio	1.277*** (50.30)	1.291*** (51.47)	1.616*** (52.29)	1.636*** (53.53)
dist weight	0.100** (2.26)	0.103** (2.37)	0.153*** (2.82)	0.158*** (2.97)
trade open	-0.378*** (-5.19)	-0.369*** (-5.13)	-0.461*** (-5.18)	-0.445*** (-5.07)
d1998		-0.545		-0.411
d2000		-0.283		-0.191
d2002		-0.026		-0.197
d2003		-0.025		-0.217
d2004		0.021		-0.318
d2005		0.072		-0.200
d2006		0.019		-0.078
d2007		0.129		0.164
d2008		0.036		0.334
d2009		0.104		0.382
d2010		0.189		0.254
d2011		0.137		0.296
_cons	0.457 (1.30)	0.412 (1.19)	0.113 (0.26)	0.045 (0.10)
R ²	0.809	0.819	0.821	0.831
R ² _a	0.808	0.815	0.820	0.826
N	619	619	619	619
F	868.31	182.72	941.20	197.86
P	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Գծապատկեր 7-ը ներկայացնում է 1996-2011թթ. երկրների ինստիտուցիոնալ խզման միջին գնահատականները 4 բաղադրիչներով ինդեքսների հիման վրա: Գծապատկերում արքայազանների առանցքի վրա ներկայացված է փաստացի ինստիտուցիոնալ խզման ինդեքսի գնահատականները, իսկ օրդինատների առանցքի վրա տեղադրված է վերոնշյալ մոդելների շրջանակներում գնահատված համապատասխան արժեքները: Վերջինս, ըստ էության, արտահայտում է յուրաքանչյուր երկրի ինստիտուցիոնալ խզման հաշվարկված (օբյեկտիվ) մակարդակը, այսինքն, միջին հաշվով ինչպիսին կարող են լինել երկրների ինստիտուցիոնալ ցուցանիշները, եթե նրանց ինստիտուցիոնալ զարգացումը համապատասխանի դրանց զարգացման համար առկա օբյեկտիվ պայմաններին (աշխարհագրական, առևտրային գործոններին, մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի մակարդակին և այլն):

Ինստիտուցիոնալ խզման փաստացի և հաշվարկված արժեքների համեմատությունը թույլ է տալիս գնահատել տվյալ երկրի ինստիտուցիոնալ միջավայրի փաստացի իրավիճակի համապատասխանությունը զարգացման օբյեկտիվ պայմաններին և հնարավորություններին: Ինստիտուցիոնալ խզման փաստացի և հաշվարկված արժեքների միջև եղած տարբերությունը կարելի է մեկնաբանել որպես առկա ինստիտուցիոնալ զարգացման հնարավորությունների ոչ լրիվ օգտագործում: Այսպես, գծապատկերում ներկայացված ուղիղ գծից ներքև ընկած երկրներում փաստացի ինստիտուցիոնալ խզումն ավելին է, քան դրա օբյեկտիվ պատճառների հիման վրա հաշվարկված գնահատականն է, այսինքն ինստիտուցիոնալ զարգացման ներուժն ավելի քիչ չափով է օգտագործվում:

Գծապատկեր 7-ի երկրները կարելի է առանձնացնել մի քանի մեծ խմբերով: Օրինակ, հարավ-արևելյան քառորդում ընդգրկված են ինստիտուտների զարգացման ցածր մակարդակ ունեցող երկրները (ինստիտուցիոնալ խզման փաստացի արժեքը միջինից բարձր է), որտեղ ինստիտուցիոնալ զարգացման ներուժն ամբողջությամբ չի օգտագործվում: Այս երկրներում, որոնց շարքում հարկ է առանձնացնել Ռուսաստանին, Բելառուսին, Ղազախստանին, Իրանին, Թուրքիային, հաշվարկված ինստիտուցիոնալ խզումն ավելի ցածր է, քան՝ փաստացին:

Գծապատկեր 7. Փաստացի և հաշվարկված ինստիտուցիոնալ խզում, 4 բաղադրիչներից կազմված ինդեքս, 1996-2011թթ. (միջին)

Գծապատկերի հյուսիս-արևելյան հատվածում գտնվող երկրներում՝ օրինակ Տաջիկստան, Ուզբեկստան, Ղրղըզստան, ինստիտուցիոնալ առաջընթացի հնարավորությունները բավականին ցածր են ու խզման և փաստացի, և՛ հաշվարկային արժեքները համեմատաբար մեծ են: Ինչպես նաև այս հատվածում կարելի է առանձնացնել երկրներ, օրինակ՝ Չայաստան, Վրաստան, Սլովոակիա, Բուլղարիա, Չինաստան, որոնք չնայած առկա տնտեսա-աշխարհագրական գործոնների ոչ բարենպաստությանը, որոշակի դրական արդյունքներ են արձանագրել ինստիտուտների զարգացման գործում:

Ատենախոսության հիմնգրորդ՝ «Չայաստանի տնտեսության ինստիտուցիոնալ զարգացման առաջնահերթությունները» գլուխը նվիրված է 33 տնտեսության միջազգային մրցունակության բարելավման հիմնարար ուղիներին, ինչպես նաև նորարարական տնտեսության կառուցմանը՝ որպես որպես 33 տնտեսության միջազգայնացման գերակա ուղղության:

Վերջին տարիներին ինստիտուցիոնալ զարգացման գնահատման ոլորտում առկա առաջընթացը երկրների ինստիտուցիոնալ դինամիկայի քանակական վերլուծության համար հետազոտողներին տրամադրում է ոչ միայն հետաքրքիր նյութեր, այլև հնարավորություն է ընձեռնում առանձնացնել ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների առաջնահերթությունները:

Այնիայտ է, որ Չայաստանի «անբնական զարգացման» պատճառներից մեկը տրանսֆերտներն ու հումքային եկամուտներն են: Որքանով է անխուսափելի հումք արտահանող երկրների ինստիտուցիոնալ խզումը: Ընդհանուր առմամբ, դա անխուսափելի չէ, սակայն ինչպես ցույց է տալիս երկրների մեծ մասի փորձը, հումքային պաշարների առկայությունը դժվարացնում է ինստիտուցիոնալ առաջընթացը:

Վերջին տասնամյակում աշխարհում ձևավորվել է կարճ ժամանակահատվածում արագ ինստիտուցիոնալ զարգացման և հիմնական ինստիտուտների գործունեու-

թյան բարելավման որոշակի փորձ: Ըստ Համաշխարհային բանկի տվյալների (WBWGI)՝ վերջին 15 տարիների ընթացքում մեծ թվով հետսոցիալիստական երկրներ ակտիվորեն բարելավում էին ազգային ինստիտուտների որակը: 1996-2011թթ. ընթացքում ինստիտուցիոնալ ինդեքսներն աճել էին նաև Ասիայի և Աֆրիկայի զարգացող երկրներում, որտեղ այդ աճը պայմանավորված էր ինստիտուցիոնալ միջավայրի ակտիվ բարեփոխումներով: Այդուհանդերձ 5-ում ներկայացված են այն երկրները, որոնց հաջողվել է եսպես բարելավել հիմնական ինդեքսների արժեքը:

Աղյուսակ 5

Ինստիտուտների որակի բարելավումը, 1996-2011թթ.⁶³

Հակակոռուպցիոն վերահսկողություն	Պետական կառավարման մարմինների արդյունավետություն	Կարգավորող ինստիտուտների որակ	Իրավական ինստիտուտների որակ				
Լիբերիա	1.3	Մալթա	1.45	Հայաստան	1.59	Լիբերիա	1.11
ՄԱԷ	1.17	Լատվիա	1.19	Լիբերիա	1.53	Մալթա	1.04
Քաթար	1.11	Լիտվա	1.17	Իրաք	1.53	Քաթար	0.83
Լատվիա	1.03	Բուլղարիա	1.08	Տաջիկստան	1.28		
Բահամյան կղզիներ	1.00	Սուրինամ	0.86	Գամբիա	1.28		
Էստոնիա	0.97			Իսլանդիա	1.20		
Տաջիկստան	0.83			Կոնգոյի Ժող. Հանր.	1.13		
Մալթա	0.82			Վրաստան	0.94		
				Եթովպիա	0.92		
				Սերբիա	0.91		

Ալցնհայտ է, որ Հայաստանի՝ նախկինում կուտակած ռեսուրսների հաշվին տնտեսական աճի ժամանակաշրջանը մոտենում է իր ավարտին: Ներկայումս աճը հիմնականում պայմանավորված կլինի նոր ներդրումներով և նոր ընկերությունների ստեղծմամբ, որն, իր հերթին, պահանջում է ինստիտուցիոնալ միջավայրի բարելավում: Բարեփոխումների բացակայության պայմաններում գործող ինստիտուտների անարդյունավետության հետևանքով առաջացած տնտեսական կորուստները կաճեն արագ տեմպերով:

Գործող ինստիտուտների անարդյունավետության հետ կապված տնտեսական ռիսկերի նվազեցման նպատակով անհրաժեշտ է ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի շրջանակներում սահմանված առաջնահերթությունների գծով ակտիվ գործունեություն ծավալել: Նախևառաջ, պետք է ստեղծել ժամանակակից հասարակությանը համապատասխան ինստիտուտներ: Խոսքն, առաջին հերթին, տնտեսական ինստիտուտների մասին է, այդ թվում՝ զարգացման ինստիտուտների, որոնք թույլ կտան ապահովել տնտեսական աճի նոր որակ: Ինստիտուցիոնալ զարգացումն, իր հերթին, կազդի հասարակական կյանքի մյուս կողմերի վրա, ներառյալ պետական կառավարումը և սոցիալական ոլորտը:

Ստորև ներկայացված են Հայաստանի ինստիտուցիոնալ զարգացման առաջնահերթությունների հիմնական բնութագրերը, ինչպես նաև այդ առաջնահերթությունների կենսագործման ուղղված խնդիրները:

1. Արդյունավետ մրցակցային միջավայրի ձևավորում

Մրցակցային միջավայրի ձևավորման ոլորտում պետության հիմնական խնդիրներն են.

- կարգավորման հետ կապված բարեփոխումներ, որոնք ուղղված են գործընթացների պարզեցմանը և թափանցիկությանը,

⁶³ Տես www.govindicators.org (ըստ տարբեր տարիների):

- տնտեսական գործունեության համար բարենպաստ պայմանների և նոր հնարավորությունների ստեղծում և դրանց օգտագործմամբ հետաքրքրված ընկերությունների համար հավասար պայմանների ապահովում,
- պետության և ձեռնարկատիրության միջև համագործակցության արդյունավետության բարձրացում,
- պետական մարմինների գործունեության թափանցիկության ավելացում:
Չարգացած երկրների փորձը վկայում է, որ անհրաժեշտ է շարունակաբար որոնել արտաքին առևտրի ոլորտում ակտիվ միջամտության և արտահանման պետական խթանման օպտիմալ ձևեր: Անհրաժեշտ է նաև արտահանման գործունեության աջակցության համակարգ, քանի որ առանց վերջինիս դժվար կլինի տնտեսությունում ակնկալել զգալի արդյունքներ⁶⁴:

Արտահանման ծավալների ընդլայնմանն ուղղված հիմնական խոչընդոտներն են.

- ընկերությունների կառավարման և հատկապես արտահանման շուկաներ գտնելու թույլ կարողությունը և զարգացման ռազմավարական ծրագրերի բացակայությունը,
- թողարկվող արտադրանքի ցածր մրցունակությունը,
- արտահանմանն ընդլայնմանն ուղղված ԳՅՓԿԱ չֆինանսավորումը,
- համապատասխան քանակի և որակի մասնագետների պակասը,
- Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից իրականացվող տնտեսական և տրանսպորտային շրջափակումը,
- արտահանման նախկին շուկաների կորուստը և հումքի ձեռք բերման հետ կապված դժվարությունները,
- ընկերություններին աջակցող ինստիտուցիոնալ և իրավական թույլ դաշտը,
- ֆինանսական ռեսուրսների պակասը կամ բացակայությունը⁶⁵:

2. Շուկայում նոր ընկերությունների մուտքի խթանում

Այս ոլորտի հիմնական խնդիրներն են.

- նոր ընկերությունների համար շուկա մուտք գործելու վարչական և այլ բնույթի խոչընդոտների շարունակական կրճատում,
- օտարերկրյա ռազմավարական ներդրողների համար տնտեսության գրավչության բարձրացում, առաջին հերթին այն ոլորտներում, որտեղ նկատվում է պահանջարկ ժամանակակից և հեռանկարային տեխնոլոգիաների ներմուծման նկատմամբ և ոչ ավանդական արտահանման զարգացման միտում,
- ձեռնարկատիրության նկատմամբ համընդհանուր հետաքրքրության բարձրացում, այդ թվում՝ հասարակական գիտակցության մեջ ձեռնարկատիրոջ դրական կերպարի ձևավորման միջոցով:

3. Ֆինանսական շուկաների զարգացում

Ֆինանսական շուկաների զարգացման հիմնական խնդիրներն են.

- ներդրողների և վարկատուների իրավունքների առավել արդյունավետ պաշտպանվածություն,
- ֆինանսական ինստիտուտների հուսալիության և արդյունավետության բարձրացում,
- տնտեսական գործակալների համար երկարաժամկետ ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության ընդլայնում,
- նոր ֆինանսական գործիքների զարգացում,

⁶⁴ Թ.Թորոսյան, Միջազգային տնտեսագիտություն, ՌԽունմագործական ձեռնարկ, Երևան, ԱՌՏ, 2003, էջ 228:

⁶⁵ Ա. Դարբինյան, Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացում: Երևան, «Պետական ծառայություն», 2000, էջ 190-191:

- ֆինանսական շուկաների ենթակառուցվածքների զարգացում:
- **4. Արդյունավետ պետական կառավարման մարմինների ձևավորում**
Ոլորտի հիմնական խնդիրներն են.
- պետական մարմինների գործունեության մասին տեղեկատվության հասանելիության բարելավում,
- պատասխանատվության խստացում կոռուպցիայի և պաշտոնի չարաշահման հետ կապված իրավախախտումների համար, այդ թվում՝ կապված անուղղակի կոռուպցիայի («անօրինական հարստացման») հետ,
- ռեխնիցիներին և գործընթացների համապատասխան կարգավորում բարձր կոռուպցիոն ռիսկային զոտիներում,
- տնտեսական գործունեության մեջ պետական միջամտության հնարավորությունների նվազեցում,
- պետական ծառայողների շահերի բախման կարգավորման և վերահսկման մեխանիզմների զարգացում:

Ժողովրդավարությունը սերտորեն կապված է նաև նորարարությունների հետ: Նորարարությունները և գյուտերը ստեղծվում են ազատ մարդկանց կողմից, իսկ ազատությունը ապահովում է ժողովրդավարությունը: Որքան ցածր է ազատության մակարդակը, այնքան մեծ է պահանջը մարդու ստեղծագործական ունակությունների նկատմամբ, որոնք անհրաժեշտ են խոչընդոտների հաղթահարման համար և ավելի քիչ մարդ է հաղթահարում դրանք: Եթե արդյունաբերականացման շրջանում երկիրը դեռ կարող է զոյատևել առանց ժողովրդավարության, ապա հաջող նորարարական տնտեսությունը՝ չի կարող:

Գիտության և նորարարությունների ոլորտում ՀՀ տնտեսության կայուն զարգացմանն ուղղված՝ պետության, մասնավոր հատվածի և հասարակական կազմակերպությունների ջանքերը կենտրոնացնելու նպատակով պետք է ընդունել ռազմավարություն, որի հիմնական սկզբունքները պետք է լինեն.

- ԳՀՓԿԼ ծախսերի կտրուկ ավելացում, գիտական հաստատություններում աշխատողների աշխատավարձերի համակարգի կատարելագործում,
- ԳՀՓԿԼ ֆինանսավորման համար նախատեսված բյուջետային միջոցների կենտրոնացում,
- գիտելիքը շուկայական արտադրանքի վերափոխող նորարարական ենթակառուցվածքների առաջնային զարգացում,
- մասնավոր և պետական հատվածների համագործակցության ընդլայնում հետազոտությունների ոլորտի զարգացման և տնտեսության առանձին ճյուղերի տեխնիկական վերազինման նպատակով,
- տեխնոլոգիական զարգացման ազգային առաջնահերթությունների իրագործման նպատակով բիզնեսի մասնակցությամբ պետական խոշոր նպատակային ծրագրերի իրականացում այն ուղղություններով, որտեղ Հայաստանն ունի երկարաժամկետ մրցակցային առավելություններ:
Ռազմավարության հիմնական խնդիրները պետք է լինեն.
- *հետազոտությունների մրցունակ ոլորտի և դրա արտադրության համար պայմանների ստեղծում,*
- *նորարարական արդյունավետ ենթակառուցվածքների ստեղծում, որոնք հնարավորություն կտան հետազոտությունների և ուսումնասիրությունների արդյունքները տեղափոխել ազգային և համաշխարհային շուկաներ,*
- *մտավոր սեփականության իրավունքի կիրառման և պաշտպանության ինստիտուտների զարգացում,*
- *տեխնոլոգիական նորարարությունների հիման վրա տնտեսության արդիականացում,*

- *Նորարարությունների իրականացման համար պետական աջակցության սկզբունքների կատարելագործում:*

Համաշխարհային տնտեսության ինստիտուցիոնալ միջավայրի վերաբերյալ գիտական և մասնագիտական գրականության, համաշխարհային ինստիտուցիոնալ համակարգի զարգացման արդի միտումների, ՀՀ տնտեսության մեջ տեղ գտած խնդիրների հետազոտության արդյունքում հեղինակի կողմից արվել են հետևյալ **եզրակացությունները**.

1. Ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների արդյունքները համաշխարհային տնտեսական աճի իմաստով հանգեցնում են հետևյալ եզրակացություններին.

- անցումային գործընթացի սկզբնական շրջանում (1990-1994թթ.) արտադրության ծավալների կրճատումը բացատրվում է հիմնականում ելակետային պայմանների տարբերությամբ, այն դեպքում, երբ երկրներում իրականացվող բարեփոխումների ինտենսիվությունը բացատրում է հետագայում աճի տեմպերի տարբերությունը,
- տնտեսական աճի վերականգնման և զբաղվածության աճի համար կարևոր նշանակություն ունեն նոր ընկերությունները, հատկապես փոքր և միջին ձեռնարկությունները:
- տնտեսական քաղաքականության կենտրոնում հայտնվում է ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների երկու խումբ: Առաջինը, ներդրումային միջավայրի բարելավման միջոցառումներն են, երկրորդը՝ օրենսդրական փոփոխությունները, որոնք ուղղված են ընկերություններում կորպորատիվ կառավարման արդյունավետ համակարգի ստեղծմանը,
- ինստիտուտների որակը, ներդրողների իրավունքների պաշտպանվածության և կառավարիչների վերահսկման կանոնադրքի որակը ազգային ֆինանսական համակարգի զարգացման, մասնավոր ընկերությունների համար վարկի և ներդրումների հասանելիության և, հետևաբար, տնտեսական աճի գլխավոր գործոններն են:

2. Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական համակարգում առկա են ակնհայտ թերություններ, որոնք խոչընդոտում են ինստիտուցիոնալ զարգացմանը: Այդ թերություններն են.

1) 1996-2011թթ. տնտեսական, քաղաքական և ինստիտուցիոնալ գործոնների անհամաչափությունը թողարկված էր տնտեսական աճի, բարենպաստ գործարար միջավայրի, մակրոտնտեսական կայունության և մի շարք այլ ցուցանիշներով:

2) Հայաստանի տնտեսության զարգացման ինստիտուցիոնալ և տնտեսական գործոնների անհամաչափության խնդիրը երկարաժամկետ կտրվածքով կարող է դառնալ ծայրահեղ, առաջին հերթին, կայուն տնտեսական դինամիկայի հարցում ինստիտուտների դերի համատեքստում:

3) 1996-2011թթ. ավանդական քաղաքական գործընթացների հիման վրա արդյունավետ տնտեսական ինստիտուտների ձևավորման նպատակով սոցիալական բազայի ընդլայնում չէր նկատվում: Ընդհակառակը, այն մեխանիզմները, որոնք 1990-ական թվականներին խոչընդոտում էին արդյունավետ տնտեսական ինստիտուտների զարգացմանը, ձևախեղված տեսքով գոյություն ունեն մաև այսօր:

4) 1996-2011թթ. ինստիտուտների և պետության կարգավորիչ գործունեության հետևանքով առաջացած ռիսկերն օրինական ձեռնարկատիրության համար պահպանել են իրենց նշանակությունը: Միևնույն ժամանակ, շատ հավանական է, որ գոյություն ունի ուղիղ կապ կռուուպիայի ծավալի աճի և տնտեսության մեջ պետության միջամտության աճի միջև:

5) Սեփականության իրավունքի և ֆինանսական համակարգի փոխազդեցությունը Հայաստանի պայմաններում կրում է բացասական բնույթ: Ինստիտուցիոնալ վերա-

փոխումների բացակայությունը և/կամ առանձին ուղղություններով ներդրումային մթնոլորտի վատացումը ստեղծում է ուղղակի ռիսկեր ներդրումների աճի համար և կարող է սահմանափակել հիմնական կապիտալում ներդրումների աճը, հատկապես հունքի գների և եկամուտների աճի տեմպի կտրուկ անկման դեպքում:

6) 1996-2011 թթ. ամբողջ ընթացքում կառավարության միջնաժամկետ սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի հիմնական նպատակները գրեթե չեն փոխվել: Հիմնական շուկայական ինստիտուտների զարգացումն անբավարար էր: Ելնելով անցկացված վերլուծությունից՝ կարելի է ենթադրել, որ տնտեսական ինստիտուտների զարգացման գործընթացների կարգավորման և օրենսդրության միջև գոյություն ունի անհամապատասխանություն:

7) 1996-2011 թթ. ինստիտուցիոնալ զարգացմանը բնորոշ առանձնահատկություններից էր «երկակի ստանդարտների» ձևավորումը և շուկայի մասնակիցների համար խաղի տարբեր կանոնների գոյությունը:

8) ներկայումս երկրում ձևավորվել է համեմատաբար զարգացած տնտեսական օրենսդրություն, իսկ գործնականում օրենքների կիրառությունը ծայրահեղ վիճակում է գտնվում: Հայաստանում օրենքների կիրառության հետ կապված խնդիրները էականորեն մեծացնում են սեփականության իրավունքի հետ կապված ռիսկերը:

3. Անդրադառնալով տնտեսական զարգացման և ինստիտուցիոնալ խզման համադրությանը, պետք է փաստել, որ Հայաստանում 1996–2011 թթ. միջին ցուցանիշներով արձանագրվել է ինստիտուցիոնալ ավելի ցածր խզում՝ տնտեսական խզման համեմատությամբ. ասել է, թե՛ ինստիտուտների զարգացումն առաջ է ընկել տնտեսական առաջընթացից:

Կատարված հետազոտությունը, բացի ինստիտուցիոնալ ու տնտեսական զարգացումների համաչափության դիտարկման խնդրից, կարևորվում է նաև այն տեսանկյունից, որ որոշակի պատկերացում է տալիս ինստիտուցիոնալ խզման՝ տնտեսական զարգացման տարբերություններով բացատրության տեսանկյունից: Մասնավորապես, 1996-2011 թթ. միջին ցուցանիշներով կատարված վերլուծությունը փաստում է, որ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ների միջև առկա տարբերությունների 10% կրճատումը կապահովի ինստիտուցիոնալ խզման 0.13-0.16 կետով նվազում:

4. Ատենախոսությունում կառուցված մոդելների արդյունքներից կարելի է կատարել մի շարք եզրահանգումներ.

- ՀՀ ինստիտուցիոնալ խզման բացատրության գործում էական նշանակալի գործոն է տնտեսական զարգացման խզումը. մասնավորապես, 4 և 6 բաղադրիչներով ինդեքսներով կառուցված մոդելները փաստում են, որ **ՀՀ-ում մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի շուրջ 10% խզումը բացատրում է ինստիտուցիոնալ խզման 0.09-0.12 կետ տարբերությունները:**
- Թեև վիճակագրորեն նշանակալի կերպով, սակայն հակադարձ կախվածություն է նախանշում աշխարհագրական հեռացվածության ցուցանիշը: Այսպես, ստացվում է, որ Հայաստանը ինստիտուցիոնալ զարգացմամբ առավել մոտ է այն երկրներին, որոնցից ավելի հեռու է գտնվում: Սա վկայում է, որ աշխարհագրական հեռացվածությունը տնտեսագիտորեն էական գործոն չէ ՀՀ-ի ինստիտուցիոնալ խզման բացատրության գործում:
- առևտրի բացության ցուցանիշը առանձին տարբերակներում կամ նշանակալի գործոն չէ ինստիտուցիոնալ խզման բացատրության գործում, կամ փաստում է այն մասին, որ ՀՀ առևտրային բացվածության ավելացումն ապահովում է վերջինիս ինստիտուցիոնալ խզման մինչև 0.2 կետ նվազում: Սա վկայում է այն մասին, որ Հայաստանի ինստիտուցիոնալ զարգացման իրավիճակը բացատրվում է նաև համաաշխարհային շուկաներում վերջինիս հարաբերական մրցակցային դիրքով:

5. Անդրառանալով Հայաստանի հարաբերական դիրքի վերլուծությանը, պետք է նշել, որ Հայաստանի փաստացի ինստիտուցիոնալ խզումը Ֆինլանդիայից եակա-նորեն ցածր է նրա հաշվարկված խզման ցուցանիշից: Սա վկայում է այն մասին, որ Հայաստանն էական առաջընթաց է ապահովել ինստիտուցիոնալ միջավայրի բարե-լավման ուղղությամբ՝ չնայած դրա զարգացման համար անհրաժեշտ օբյեկտիվ տնտեսա-աշխարհագրական գործոնների բացակայությանը: Հարկ է նշել, որ ինս-տիտուցիոնալ զարգացման նմանատիպ կարգավիճակ ունեն նաև Վրաստանը, Մոլ-դովան, Հինաստանը, Բուլղարիան, Ուկրաինան, Բրազիլիան և Ռումինիան:

Պետք է հավելել նաև, որ 6 բաղադրիչներից կազմված ինդեքսի կիրառման դեպ-քում Հայաստանի հարաբերական դիրքը էականորեն չի փոխվում, ինչը վկայում է քաղաքական և տնտեսական ինստիտուտների համեմատաբար համաչափ զար-գացվածության մասին:

2011թ. ցուցանիշներով ՀՀ հարաբերական դիրքը էականորեն չի տարբերվում վերը նկարագրված 1996-2011թթ. միջին ցուցանիշներով հաշվարկված արժեքնե-րից: Հայաստանը կրկին գտնվում է մոդելի հիման վրա գնահատված օբյեկտիվ ցու-ցանիշից համեմատաբար բարձր ինստիտուցիոնալ զարգացում նկարագրող հատ-վածում

6. 1996-2011թթ. ընթացքում Հայաստանի զարգացման բնորոշ գիծը դարձավ ինստիտուցիոնալ միջավայրի և տնտեսական աճի ոչ համարժեք բնույթը: Վերլու-ծության արդյունքները վկայում են Հայաստանի ինստիտուտների անկայուն ըն-թացքի մասին: Պետք է նշել, որ երկրների մեծ մասին բնորոշ է դրական կապ տնտե-սական և ինստիտուցիոնալ զարգացման մակարդակների միջև:

Տվյալ հետազոտության հիմնական եզրակացությունն այն է, որ ինստիտու-ցիոնալ խզումը նկատելիորեն մեծացնում է տնտեսական աճի տեմպերի կրճատման ռիսկերն ապագայում:

Այլ կերպ ասած, հետագայում աճի բարձր տեմպերի պահպանումն առանց ինս-տիտուցիոնալ բարեփոխումների խիստ կասկածելի է. տնտեսության չափից ավելի կախվածությունը հունքի արտահանումից մեծ ռիսկեր է ստեղծում աճի կայուն դի-նամիկայի համար: Հայաստանի երկարաժամկետ սոցիալ-տնտեսական զարգացու-մը հազիվ թե հնարավոր լինի առանց տնտեսության լուրջ դիվերսիֆիկացման: Չնա-յած ոչ հունքային ոլորտում տնտեսական ակտիվության աճին և պաշտոնական փաստաթղթերի առկայությանը, որոնք ընդգծում են դիվերսիֆիկացման անհրաժեշ-տությունը, այս ոլորտում կառուցվածքային վերափոխումների մասին խոսել դեռ չի կարելի: Ընդ որում, նոր ընկերությունների ստեղծումը և նոր նախագծերի ֆինանսա-վորումն ուղղակիորեն պայմանավորված են ինստիտուցիոնալ միջավայրի որակով և կայունությամբ, ինչպես նաև այլ երկրների նկատմամբ մրցակցային առավելու-թյուններով:

7. Հայաստանի ինստիտուցիոնալ զարգացման և նորարարական տնտեսության կառուցման առաջնահերթություններն են.

- արդյունավետ մրցակցային միջավայրի ձևավորում,
- շուկայում նոր ընկերությունների մուտքի խթանում,
- հողի և անշարժ գույքի շուկայի զարգացում,
- ֆինանսական շուկաների զարգացում,
- արդյունավետ պետական կառավարման մարմինների ձևավորում,
- հետազոտությունների մրցունակ ոլորտի և դրա արտադրության համար պայ-մանների ստեղծում,
- նորարարական արդյունավետ ենթակառուցվածքների ստեղծում,
- մտավոր սեփականության իրավունքի կիրառման և պաշտպանության ինստի-տուտների զարգացում,

- տեխնոլոգիական նորարարությունների հիման վրա տնտեսության արդիակա-
նացում,
- նորարարությունների իրականացման համար պետական աջակցության
սկզբունքների կատարելագործում:

8. Միջազգային մրցունակության նորարարական փուլին անցնելիս Հայաստանին բնորոշ ինստիտուցիոնալ և մշակութային դժվարություններից կարելի է առանձնացնել հետևյալները:

Մենիշխանության ավանդույթը` արմատացած պատկերացումները, որոնց համա-
ձայն` Հայաստանը չի կարող գոյատևել առանց թագավորի, գլխավոր քարտուղարի
կամ նախագահի, այսինքն, մենիշխանությունը պայմաններ չի ստեղծում քաղաքացիա-
կան պատասխանատվության բարձրացման և զարգացման համար:

*Իրավական նիհիլիզմ, անհարգալից վերաբերմունք օրենքի նկատմամբ, առաջին
հերթին` իշխանության կողմից:* Այս ավանդույթը պայմանավորված է կամ մենիշխան
բյուրոկրատիայի առկայությանը կամ դարերի ընթացքում արմատավորված այնպիսի
դրույթներով, երբ սովորույթը, անձնական հեղինակությունը կամ ուժային ճնշումները
փոխում են սահմանված խաղի կանոնները: Այդպիսի ավանդույթը վկայում է հասարա-
կության թուլության մասին:

Հաճախորդի կարծրատիպ. ոչ ձևական օլիգարխիկ, բյուրոկրատական մարմինների
տարածվածությունը, որը հիմնված է ղեկավար-հաճախորդ հարաբերությունների վրա:

Հայաստանի համար ժողովրդավարացումը նորարարական տնտեսության ճանա-
պարհին մշակութային արգելքների հաղթահարումն է: Հայաստանում ժողովրդավարու-
թյունը կարող է տարբեր լինել մյուս երկրի ժողովրդավարությունից, սակայն այս կամ
այն երկրի քաղաքական համակարգին պետք է բնորոշ լինեն.

- իշխանության բաժանումը, այսինքն օրենսդիր, գործադիր և դատական մար-
մինների անկախությունը,
- օրենքի գերակայությունը, քանի որ օրենքը ցանկացած հեղինակությունից, ան-
ձից վեր է,
- ՁԼՄ-ների ազատությունը, դրանց անկախությունը իշխանություններից, բացի
օրենքով նախատեսված դեպքերից,
- քաղաքական մրցակցությունը,
- իշխանափոխությունը, ազատ ընտրությունները:

Ատենախոսության հիմնական դրույթներն իրապարակվել են հեղինակի հե-
տևյալ աշխատություններում.

1. **Դ.Հախվերդյան, Պետական և պետական մասնակցությամբ ձեռնարկությունների բաժնետոմսերի ազատ բաժանորդագրությամբ սեփականաշնորհման ընթացքը և բարելավման ուղղությունները;** Սեփականաշնորհման գործընթացը և արդյունքները (1997թ. հոկտեմբերի 25-ին Գյումրիում տեղի ունեցած գիտաժողովի հողվածների ժողովածու): Գյումրի 1998թ., էջ 39-43:
2. **Ա.Սարկոսյան, Դ.Հախվերդյան, Սեփականաշնորհման գործընթացի բարելավման միջոցառումների մասին;** Սեփականաշնորհման գործընթացը և արդյունքները (1997թ. հոկտեմբերի 25-ին Գյումրիում տեղի ունեցած գիտաժողովի հողվածների ժողովածու): Գյումրի 1998թ., էջ 60-64:
3. **Դ.Հախվերդյան, Սեփականության իրավունքի վերափոխումների և պետական գույքի մասնավորեցման հարցերի շուրջ;** Մենագրություն, «Լույս» հրատարակչու-
թյուն («Երևանի պոլիգրաֆիական ձեռնարկություն» ԲԲԸ): Երևան 1998թ., 54 էջ:
4. **Դ.Հախվերդյան, Կանխատեսումներ մասնավորեցման հետագա ընթացքի վերաբեր-
յալ;** Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմ-
նախնդիրները (գիտաժողովի նյութեր), Երևան, Նահապետ, 2001, էջ 35-38:
5. **Ա.Սարկոսյան, Դ.Հախվերդյան, Գ.Նազարյան, Հայաստանը միջազգային տնտե-**

սական հարաբերությունների համակարգում: Մենագրություն, Երևան, «ԱՌՏ» հրատարակչություն, 2002, 432 էջ:

6. **Ա.Մարկոսյան, Դ.Չախվերդյան, ճապոնական ֆիրման նոր մոդելի ճանապարհին;** Аналитический журнал «Рынок капитала в Армении», N1, 2 (107), 33-36:
7. **Դ.Չախվերդյան, Կորպորատիվ կառավարում. ակնկալիքներ և իրականություն;** Կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները ՀՀ-ում (Հանր. գիտ. նյութեր), Եր. 2003, էջ112-115:
8. **Դ.Չախվերդյան, Կորպորատիվ վերահսկողության հիմնական մեխանիզմները ՀՀ-ում;** Կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները ՀՀ-ում (Հանր. գիտ. նյութեր), Եր. 2003, էջ132-136:
9. **Դ.Չախվերդյան, Տնտեսության կորպորատիվ և անհատական-ձեռնարկատիրական հատվածները. փոխհամաձայնեցում թե՞ հակամարտություն;** Տնտեսական կայունացման և զարգացման հիմնախնդիրները (ԵՊՏԻ պրոֆետորադասախոսական կազմի և ասպիրանտների 18-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր), Երևան, Տնտեսագետ, 2003, էջ 186-188:
10. **Ա.Մարկոսյան, Դ.Չախվերդյան, Կորպորատիվ կառավարում. ակնկալիքներ և իրականություն;** Մենագրություն, Եր., «Տիգրան Մեծ», 2003, 416 էջ:
11. **Դ.Չախվերդյան, Գլոբալ տնտեսությունը և վերազգային կորպորացիաները;** Կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ վերափոխումները ՀՀ-ում (գիտ. նյութեր), Եր. 2004, էջ 275-278:
12. **Դ.Չախվերդյան, Գլոբալացման հիմնական միտումները և հնարավոր զարգացումները;** Կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ վերափոխումները ՀՀ-ում (գիտ. նյութեր), Եր. 2004, էջ 279-282:
13. **А.Маркосян, Д.Ахвердян, Аспекты экономической интеграции Армении и стран СНГ; Интеграция экономики в систему мирохозяйственных связей (Труды IX Международной научно-практической конференции), Санкт-Петербург, 2004, с. 43-51:**
14. **Ա.Մարկոսյան, Դ.Չախվերդյան, Իրականի և անիրականի միջև. տնտեսագիտական-քաղաքագիտական ուսումնասիրություն;** Մենագրություն, Եր., «Տիգրան Մեծ», 2004, 724 էջ:
15. **Դ.Չախվերդյան, ԱՊՀ երկրների տնտեսական ինտեգրման հիմնական խնդիրները;** «Հայաստան, Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, N4-5, մարտ-ապրիլ, 2005, էջ 226-229:
16. **Ա.Մարկոսյան, Դ.Չախվերդյան, Օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում;** Միջազգային առևտրի հիմնախնդիրները և Հայաստանը (միջազգային գիտաժողովի նյութեր) - Երևան, Տնտեսագետ, 2005, էջ 9-21:
17. **Ա.Մարկոսյան, Դ.Չախվերդյան, Համաշխարհային տնտեսության գերակա միտումները;** Միջազգային առևտրի հիմնախնդիրները և Հայաստանը (միջազգային գիտաժողովի նյութեր) - Երևան, Տնտեսագետ, 2005, էջ 22-28:
18. **Դ.Չախվերդյան, Համաշխարհային տնտեսությունը 21-րդ դարի սկզբին;** Սոցիալ-տնտեսական վերափոխումները և զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտաժողովի նյութեր), Երևան, Նահապետ, 2005, էջ 325-329:
19. **Դ.Չախվերդյան, Տնտեսության համակարգում պետական մասնակցության առանձնահատկությունները;** Տնտեսական վերափոխումների արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտաժողովի նյութեր), Երևան, Նահապետ, 2006, էջ 62-65:
20. **Դ.Չախվերդյան, Քաղաքատնտեսությունը և հասարակական քաղաքականությունը;** Տնտեսական վերափոխումների արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտաժողովի նյութեր), Երևան, Նահապետ, 2006, էջ 65-67:

21. **Ղ.Չախվերդյան, Տնտեսական քաղաքականության և տնտեսագիտության տեսական հիմնադրույթների համադրական հետազոտությունը;** Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (Գիտաժողովի նյութեր), Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2007, էջ 553-558,
22. **Ղ.Չախվերդյան, Վերազգային կորպորացիաների ներքին քաղաքականությունը և փիլիսոփայությունը;** Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները. - Եր.: Տնտեսագետ, 2008., էջ 159-163:
23. **Ղ.Չախվերդյան, Տնտեսական համակարգի արդյունավետության մասին;** ՀՀ տնտեսության ինստիտուցիոնալ համակարգի զարգացման միտումները /գիտաժողովի նյութեր: Եր.: Նահապետ, 2008, էջ 20-27:
24. **Ղ.Չախվերդյան, Վ.Սարոբյան, Համաշխարհային տնտեսության զարգացման երկարաժամկետ միտումները և Հայաստանը;** ՀՊՏՀ Գյումրու մասնաճյուղ, Տարածքային կառավարման արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում / Գիտաժողովի նյութեր /-Եր.: Նահապետ, 2009, էջ 234-239:
25. **Ղ.Չախվերդյան, Վ.Սարոբյան, Համաշխարհային տնտեսության զարգացման պարբերաշրջանային բնույթը;** ՀՊՏՀ Գյումրու մասնաճյուղ, Տարածքային կառավարման արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում / Գիտաժողովի նյութեր /-Եր.: Նահապետ, 2009, էջ 284-288:
26. **Ղ.Չախվերդյան, Գլոբալացումը և ենթակառուցվածքները;** Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (Գիտաժողովի նյութեր).- Եր.: «Գիտություն» հրատարակչություն, 2009, էջ 97-103:
27. **Ղ.Չախվերդյան, Գլոբալ անհաշվեկշռվածությունը և համաշխարհային տնտեսությունը;** Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (Գիտաժողովի նյութեր).- Եր.: «Գիտություն» հրատարակչություն, 2009, էջ 104-112:
28. **D. Hakhverdyan, Problems of institutional reforms in the Republic of Armenia;** Специализированный научно-практический журнал «Энергетика и топливные ресурсы Казахстана», КазНИИ энергетики имени академика Ш. Ч. Чокина, N4, 2010, էջ 92-95:
29. **Ղ.Չախվերդյան, Ինստիտուտները, քաղաքականությունը և տնտեսական աճը;** «21-րդ դար» տեղեկատվական-վերլուծական հանդես, 1(29), 2010, էջ 73-92:
30. **Ղ.Չախվերդյան, Ինստիտուցիոնալ գործոնների ազդեցությունը հետսոցիալիստական երկրների տնտեսական աճի վրա;** Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր).-Եր.: «Գիտություն» հրատ., 2010թ., էջ 419-426:
31. **Ղ.Չախվերդյան, Քաղաքացիական տեխնոլոգիաների տնտեսական նշանակությունը;** XX դարի մարտահրավերները և մարդկային զարգացման ասպեկտները (միջազգային գիտական կոնֆերանսի հոդվածների ժողովածու, 20-22 հոկտեմբերի) / Ա.Մկրտչյանի անվան տնտեսաիրավագիտական համալս.- Եր., 2010, էջ 150-154:
32. **Ղ.Չախվերդյան, Հայաստանի ինստիտուցիոնալ հիմնախնդիրները տարածաշրջանային համատեքստում;** XX դարի մարտահրավերները և մարդկային զարգացման ասպեկտները (միջազգային գիտական կոնֆերանսի հոդվածների ժողովածու, 20-22 հոկտեմբերի) / Ա.Մկրտչյանի անվան տնտեսաիրավագիտական համալս.- Եր., 2010, էջ 169 -173:
33. **Ղ.Չախվերդյան, Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի սոցիալ-քաղաքական հարթությունը;** «Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունները համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում. հիմնախնդիրները և զարգացման հեռանկարները» թեմայով միջազգային գիտաժողովի նյութեր (25-26 մարտի, 2010թ.)- Եր., Տնտեսագետ, 2010, էջ 56-63:
34. **Ղ.Չախվերդյան, Ժողովրդավարություն, տնտեսական ազատություն, մրցունակություն;** «Հայաստան, Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, N9, (123) սեպտեմբեր, 2010, էջ 56-63:

35. Ա.Մարկոսյան, Գ.Հախվերդյան, Ա.Հովասափյան, Ինստիտուտներ և տնտեսական աճ. հետաձգված բարեփոխումներ, բաց թողնված հնարավորությունների կորուստներ; Սենագրություն, Եր., «Էդիթ Պրինտ», 2010, 246 էջ:
36. D.Hakhverdyan, **Institutional factors, competition and Economic Growth**; Економіка Промисловосту, Науково-практичний журнал, 2 (50), 2010, էջ 28-34:
37. D.Hakhverdyan, **Democracy, Economic Freefom, Competitivenrss**; Економіка Промисловосту, Науково-практичний журнал, 3 (51), 2010, էջ 54-60:
38. Գ.Նազարյան, Գ.Հախվերդյան, Առևտրի միջազգային կոնվենցիաներն ու համաձայնագրերը; Դասախոսությունների տեքստ, Եր., «Նահապետ», 2011, 176 էջ:
39. D.Hakhverdyan, **Institutions and Economic Growth in Transition Economies (Институты и экономический рост в странах с переходной экономикой)**; Актуальные проблемы мирохозяйственного взаимодействия на мега-, макро-, мезо и микроуровнях: материалы международной научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава, молодых ученых и студентов /Ростовский государственный экономический университет (РИНХ). Ростов н/Д, 2011. էջ 63-69:
40. Գ.Հախվերդյան, Մրցակցային միջավայրը որպես ինստիտուցիոնալ զարգացման առաջնային ուղղություն; Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության տնտեսությունների նորաստեղծական զարգացման հիմնախնդիրները: Գիտաժողովի նյութեր /ՀՊՏՀ, Ռոստովի ՊՏՀ (ՌԻՆԽ): Խմբագրական խորհրդի համաձայնագրահիմեր Կ.Լ.Աթոյան, Ն.Գ.Կուզնեցով.-Եր.: Տնտեսագետ, 2011. էջ 63-68:
41. Գ.Հախվերդյան, Ա.Կարապետյան, Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամերի ինստիտուցիոնալ հիմքերը; Համաշխարհային տնտեսության փոփոխման միտումները և Հայաստանի մարտահրավերները: Հանրապետական գիտաժողով: Նվիրվում է Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախության 20-ամյակներին: Նյութերի ժողովածու: ՀՊՏՀ ԳՄ/խմբ.: Ա.Դավոյան և ուրիշ.-Գյումրի, Դպիր, 2012, էջ 34-39:
42. D.Hakhverdyan, **The basic outlines of the institutional reforms in Armenia**; Десета юбилеяна международна научно-практическа конференция “Проблеми и перспективи на развитието на сътрудничеството между страните от Югоизточна Европа в рамките на Черноморското икономическо сътрудничество”, Албена, 18-19 септември 2012, Том 1, Свищов (България) 2012, էջ 211-216:
43. Գ.Հախվերդյան, Ն.Շեկոյան, Տնտեսական և ինստիտուցիոնալ զարգացման ցուցանիշների փոխադարձ կապի տեսագործական հիմքերը; Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման հիմնախնդիրները: Գիտական հոդվածների ժողովածու – 3(15) – Երևան, «Անանիա Շիրակացի» համալս. հրատ. 2012. 304 էջ: էջ 50-55:
44. N.Kesoyan, D.Hakhverdyan, **PROBLEMS OF INSTITUTIONAL REFORMS IN THE REPUBLIC OF ARMENIA**; ВІСНИК ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, СЕРІЯ В, ЕКОНОМІКА І ПРАВО, СПЕЦВІП., 2012, том 2, էջ 296-299:
45. Ա.Մարկոսյան, Գ.Նազարյան, Գ.Հախվերդյան, Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ; Ռուսումնական ձեռնարկ երկու մասով/ Մասն. խմբագիր՝ Ատոն Վարդանյան. Եր.: ԵՃՇՊՀ, 2012. Մաս 1., 640 էջ:
46. Ա.Մարկոսյան, Գ.Նազարյան, Գ.Հախվերդյան, Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ; Ռուսումնական ձեռնարկ երկու մասով/ Մասն. խմբագիր՝ Ատոն Վարդանյան. Եր.: ԵՃՇՊՀ, 2012. Մաս 2., 640 էջ:
47. Գ.Հախվերդյան, Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունը կարգավորող ինստիտուտները գլոբալացման պայմաններում / Դավիթ Հախվերդյան; Մասն. խմբ.՝ Աշոտ Մարկոսյան. - Եր.: Հեղ հրատ., 2013, 290 էջ:
48. D.Hakhverdyan, **Science and Innovative System Improvement in Armenia in the Context of State – Private Sector Partnership**; თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეო. სამეცნიერ ობრომებ ოსკრებული.Телавский Государственный Университет. Сборник Научных Трудов. Telavi State University. Transactions # 1 (26), 2013, էջ 40-45:

АХВЕРДЯН ДАВИД НЕРСИКОВИЧ

“ПРОБЛЕМЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕГУЛИРУЮЩИХ ИНСТИТУТОВ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ”

Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.06: “Мировая экономика”.

Защита диссертации состоится 01 ноября 2013г., в 13:30 на заседании специализированного совета 015 ВАК РА действующего в Ереванском государственном университете по адресу:
г. Ереван, 0009, ул. Абовяна 52.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена рассмотрению проблем и выявлению путей институционального развития Республики Армения в контексте глобализации мировой экономики.

Основной целью работы является: исследовать теоретико-практические основы темпов роста мировой экономики и ее институтов, выявить мировые тенденции институциональных реформ и в этом контексте – приоритетные направления повышения институциональной конкурентоспособности Республики Армения.

Для достижения этой цели в настоящей работе выявлены и предложены решения следующих задач:

- исследовать теоретико-практические основы институтов, выявить институциональные предпосылки современного экономического роста и основные подходы к их формированию;
- проанализировать основные исследования взаимосвязи между темпом роста мировой экономики и качеством институтов, оценить влияние институциональных факторов на экономический рост стран с переходной экономикой;
- оценить основные характеристики институтов, демократии и экономической свободы в мировой экономике, выявить институциональные основы и основные тенденции развития мировой экономики;
- с помощью международных индикаторов оценить взаимосвязь между экономическим и институциональным развитием Армении. Данную взаимосвязь рассмотреть в контексте развития мировой экономики и раскрыть современное состояние и препятствия на пути институционального развития экономики Армении;
- оценить равномерность разрыва институциональных и экономических показателей институционально развитых стран мира и Армении, что даст возможность сопоставить динамику изменения этих показателей для проведения гармоничной политики по модернизации экономики;
- исследовать динамику сравнительного институционального развития Армении на основе применения модифицированной гравитационной модели, что даст возможность количественно рассмотреть институциональные проблемы РА во времени и в пространстве – в межстрановом контексте;
- на основе результатов моделирования оценить размер фактического и расчетного институционального разрыва между институционально развитыми странами мира и Арменией, таким образом выявляя количественные оценки потенциала и недостатков институционального развития Армении;
- выявить приоритетные направления институционального развития экономики Армении, делая акцент на проблемы повышения международной конкурентоспособности и построения инновационной экономики.

В процессе исследования и анализа были получены следующие научные результаты, которые можно классифицировать как **научные новшества**.

- на основе сопоставления и анализа результатов разных исследований (в том числе – для 149 стран и на период, включающий 180 лет) оценено воздействие регулирующих институтов, демократии, норм права и экономической свободы на развитие мировой экономики – выявляя стабильную статистическую зависимость долгосрочного экономического роста и институционального развития, которая дает основание построить экономическую политику, исходя из институциональных приоритетов преимущественно странам с переходной экономикой;

- посредством 7 международных индикаторов, более системно характеризующих институциональную конкурентоспособность, оценена взаимная связь показателей экономического и институционального развития Армении в сопоставлении с аналогичными показателями 214 стран мира, имеющих разные уровни институционального развития, таким образом выявляя текущее состояние и препятствия на пути институционального развития экономики Армении, в том числе – неравномерность экономических, политических и институциональных факторов, невозможность расширения социальной базы с целью формирования эффективных экономических институтов, рост объема коррупции и недостаточный антикоррупционный контроль, неадекватный характер взаимодействия права собственности и финансовой системы, несоответствие регулирования процессов развития экономических институтов и действующего законодательства;

- динамика институционального развития РА (1996-2011гг.) исследована на основе применения модифицированной гравитационной модели (на основе данных 48 стран мира), в качестве переменных рассматривая индексы институционального развития с 4 и 6 составляющими, показатель открытости внешней торговли, географическое расстояние между странами и ВВП на душу населения, на основе которой стало возможным количественно рассмотреть институциональные проблемы РА во времени и в пространстве – в межстрановом контексте, впрочем, доказано подкрепленное позитивное влияние открытости экономик стран и участие в процессах глобализации на развитие институтов, а вышеупомянутые три фактора – показатель открытости внешней торговли, географическое расстояние между странами и ВВП на душу населения, можно считать главными показателями, объясняющими отклонения в институциональном развитии по сравнению с развитыми странами;

- с помощью экономико-математической оценки временных рядов выявлен характер взаимосвязи экономического и институционального разрыва Армении по сравнению с институционально развитыми странами (в качестве относительного лидера выбрана Финляндия), а также оценен фактический и рассчитанный институциональный разрыв Армении по сравнению с институционально развитыми странами, таким образом фиксируя количественные показатели потенциала и недостатков экономического и институционального развития Армении, главная особенность которых заключается в том, что экономические институты РА по своему развитию превзошли показатели, характеризующие экономическое развитие, и такое неравномерное развитие может привести к предельным размерам институционального разрыва, в случае худшего сценария – к институциональному шоку;

- в результате сделанных качественных и количественных исследований выявлены приоритетные направления институционального развития экономики Армении, преимущественно акцентируясь на проблемы повышения международной конкурентоспособности и построения инновационной экономики, впрочем, в качестве основных приоритетов выбраны следующие направления: формирование эффективной конкурентной среды, стимулирование входа новых компаний на рынок, развитие финансового рынка, создание условий для конкурентоспособности отрасли научно-практических исследований, создание эффективной инновационной инфраструктуры, развитие институтов применения и защиты права интеллектуальной собственности, модернизация экономики на основе технологических инноваций.

HAKHVERDYAN DAVIT NERSIK

“ISSUES OF INSTITUTIONS ACTIVITIES REGULATING THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION”

The abstract on dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Economics in the Field of “World Economics” 08.00.06.

The Defense of the Dissertation will take place at 13:30 on November 01 2013, at the Meeting of Specialized Council 015 of the Supreme Certifying Committee of the Republic of Armenia acting at the Yerevan State University.

Address: 52 Abovyan St., Yerevan 0009, Armenia.

RESUME

The thesis is devoted to discussing issues and identifying ways of institutional development of the Republic of Armenia in the context of globalization of the world economy.

The main aim of the thesis is to investigate the theoretical and practical basis for growth rate of the world economy and the institutions activities, to identify global trends of institutional reforms and in this context – the priorities for improving the institutional competitiveness of the Republic of Armenia.

To achieve this goal, the following objectives have been identified and proposed in the present study:

- To explore the theoretical and practical basis of institutions, to identify the institutional preconditions of modern economic growth and the basic approaches on their formation;
- to explore modern research on the relationship between the global economy growth rate and the quality of institutions and to assess the impact of institutional factors on economic growth of the countries with economies in transition;
- to evaluate the main characteristics of institutions, democracy and economic freedom in the world economy identifying the institutional bases and the main trends of development of the world economy;
- Using international indicators to evaluate the relationship between economic and institutional development of Armenia, considering this relationship in the context of the global economy and to identify the current status of and obstacles on the institutional development of the Armenian economy;
- to evaluate the uniformity of the rupture of institutional and economic indicators of the world's institutionally developed countries and Armenia, which will make possible to compare the dynamics of these indicators for using inclusive policies to modernize the economy;
- to investigate the dynamics of comparative institutional development of Armenia with the use of modified gravity model, which will enable to consider quantitatively the institutional challenges of RA within time and space – in a cross-country context;
- based on the results of modeling to assess the actual and estimated institutional gap between the world's leading countries in terms of institutional development and Armenia, thus revealing the quantitative assessment of the potential and limitations of institutional development in Armenia;
- to identify institutional development priorities of the economy of Armenia - with an emphasis on the problems of increasing international competitiveness and building an innovative economy.

In the process of investigation and analysis were obtained a number of scientific results with the theoretical, methodological and practical significance, which reflect the following basic postulates of scientific novelty:

- Based on the comparison and analysis of the results of different studies (including 149 countries and covering the period of 180 years) evaluated the impact of regulatory institutions, democracy, the rule of law and economic freedom on the development of the world economy, thus revealing a stable statistical dependence between long-term economic growth and institutional development, which allows mainly the economies in transition to build an economic policy based on institutional priorities;

- Through 7 international indicators characterizing institutional competitiveness more systematically, assessed interconnection between economic and institutional development indicators of Armenia in combination with similar figures for 214 countries with different levels of institutional development, revealing Armenia's current level of institutional development and development constraints, including unevenness of economic, political and institutional factors, the inability to expand the social base in order to create effective economic institutions, the growth of corruption volume and inadequate anti-corruption supervision, inadequate nature of interaction between property rights and the financial system, discrepancy of economic institutions development processes regulation and existing legislation and so on;

- The RA institutional development dynamics (1996-2011 years) was examined using a modified gravity model (based on a combination of data from 48 countries of the world), as the variables considering the indices of institutional development with 4 and 6 components, the rate of foreign trade openness, the geographical distance between countries and the GDP per capita, based on which it became possible to examine quantitatively the institutional challenges of RA in time and space - a cross-country context, however, proved the emphasized positive impact of economic openness and participation in the processes of globalization on the development of institutions, and the following three factors: the indicator of foreign trade openness, the geographical distance between countries and the GDP per capita can be considered as the main indicators of an explanation of deviations in the institutional development compared with developed countries with leading institutions;

- Using the economic-mathematical evaluation time series revealed the nature of the relationship of economic and institutional gap in Armenia compared to institutionally developed countries (as a relative leader was chosen Finland), also assessed the actual and estimated institutional gap of Armenia compared to institutionally developed countries, thus fixing the quantitative potential and limitations of economic and institutional development of Armenia, the main feature of which is that the economic institutions of the Republic of Armenia in their development have surpassed the indicators characterizing economic development and such uneven development may lead to marginal sizes of the institutional gap, and the worst-case scenario – to an institutional shock;

- In the result of qualitative and quantitative research identified priority areas for the institutional development of the Armenian economy - with an emphasis on the problem of improving the international competitiveness and building an innovative economy, fixing the following directions as key priorities: developing an effective competitive environment, encouraging the entry of new companies into the market, financial market development, creating conditions for a competitive scientific and practical research, the creation of an effective innovation infrastructure, institutional development and application of intellectual property rights protection, the modernization of the economy - through technological innovation.

